

MUACHANO WA KIISIMU UNAOJITokeza KATI YA KISWAHILI

SANIFU NA KIPEMBA

ASHA KHAMIS SALIM

**TASINIFU HII IMETOLEWA KWA MADHUMUNI YA KUTOSHELEZA
BAADHI YA MASHARITI YA SHAHADA YA UZAMILI (M.A KISWAHILI-
ISIMU) YA CHUO KIKUU HURIA CHA TANZANIA**

2018

UTHIBITISHO

Aliyetia sahihi hapo chini anadhibitisha kuwa ameisoma kazi hii na anapendekeza kuwa Chuo Kikuu Huria Cha Tanzania kukubali kupokea tasnifu hii: ***Mfumo Angami wa Kipemba na Athari zake katika Kuzuia Mawasiliano Fanisi kwa Wageni wa Lahaja hio***, katika kukamilisha baadhi ya matakwa ya shahada ya uzamili Kiswahili (Isimu) ya Chuo Kikuu Huria Cha Tanzania.

.....

Dr. Mohamed Omary Maguo

Msimamizi

Tarehe.....

HAKIMILIKI

Hairuhusiwi kuiga au kunakili kwa namna yoyote sehemu yoyote ile ya tasinifu hii kwa njia yoyote kama vile, kielektroniki, kurudufu nakala, kurekodi au njia yoyote nyingine bila ya idhini ya mwandishi au Chuo Kikuu Huria cha Tanzania kwa niaba.

TAMKO

Mimi, **Asha Khamis Salim** natamka kuwa kazi hii ni yangu mwenyewe haijatolewa na haitotolewa kwa mahitaji ya kutunukiwa shahada ya uzamili au shahada nyingine ambayo ni sawa au karibu sawa na hii katika chuo kikuu chengine.

.....

Asha Khamis Salim

Tarehe

TABARUKU

Natabaruku kazi hii kwa mama yangu mpenzi kwa upendo wake wa dhati aliokuwanao kwangu tangu utotoni hadi sasa. Aidha, naitabaruku kazi hii kwa baba yangu. Pia kwa mume wangu kipenzi na ndugu zangu wote kwa kuniunga mkono na kuniauni muda wote wa masomo.

SHUKURANI

Kwa kuanzia ninamshukuru Mwenyezi Mungu kwa kunijaalia uzima na kunipa uwezo wa kukamilisha utafiti huu. Kwa kiasi kikubwa ukamilishaji wa utafiti huu umetokana na msaada wa watu wengi. Nitakuwa mwizi wa fadhila endapo nitashindwa kuwashukuru watu ambao wamechangia ukamilishaji wa kazi hii.

Hata hivyo, haitakuwa rahisi kuwataja wote kwa majina kwasababu ni wengi. Ninawashukuru wote nitakao wataja na wale nisiowataja waliochangia kufanikisha kazi hii kwa njia yoyote. Kwa uchache, ninatoa shukurani zangu kwa msimamizi wangu wa utafiti, Dkt. Mohamed Omary Maguo kwa kukubali kuwa msimamizi wangu na kulisimamia pendekezo langu la utafiti na kunielekeza, kunishauri na kunikosoa katika kipindi chote cha utafiti huu pamoja na majukumu mengi aliyonayo. Ametumia busara na uvumilivu mkubwa hadi kufikia hatua ya kukamilika kazi hii. Vilevile ninawashukuru walimu wangu, wahadhiri wa Chuo Kikuu Huria Cha Tanzania kwa kunifundisha kozi ya mbinu za utafiti ambayo iliniongoza katika uchambuzi wa data nilizozikusanya. Aidha, ninatoa shukurani kwa Dkt. Hadija Jilala na Dkt. Zelda Elisifa kwa kunifundisha kozi ya mofolojia na fonolojia ambazo zilinisaidia katika utafiti wangu. Mwisho ninaishukuru familia yangu akiwemo Mume pamoja na watoto kwa uvimilivu mkubwa waliouonesha wakati nikiwa katika shughuli za utafiti huu.

IKISIRI

Utafiti huu unaohusu “*Muachano wa Kiisimu unaojitokeza kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba*’, lengo lake kuu ni kuchunguza “*Muachano wa Kiisimu unaojitokeza kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba*. Utafiti huu umeongozwa na nadharia ya mbili. Nadharia ya kwanza ni ile ya Isimulinganishi na nadharia ya Mofofonolojia. Utafiti umetumia mbinu za mahojiano, hojaji na ushuhudiaji katika ukusanyaji wa data zake. Utafiti umefanyika Madenjani, Mchangamdogo Kiuzu, Mjiniotele na Kangagani. Kwa upande wa matokeo ya utafiti, data zimeonesha kuwa kuna kuna muwachano wa kifonolojia kwenye mpishano wa baadhi ya sauti kwenye neno hilo hilo moja. Kuna mpishano wa kimofolojia kwenye viambishi nje na nafsi, kuna muachano kwenye matumizi ya vivumishi, vitenzi vishirikishi zaidi kwenye matumizi ya viangama. Kwa upande wa mapendekezo mtafiti amependekeza ufanyike utafiti wa muachano baina ya Kiswahili na lahaja mbalimbali za visiwani kama vile Kimakunduchi na lahaja nyengine za Kiswahili.

YALIYOMO

UTHIBITISHO	i
HAKIMILIKI.....	ii
TAMKO.....	iii
TABARUKU	iv
SHUKURANI.....	v
IKISIRI.....	vi
YALIYOMO.....	vii
ORODHA YA MAJEDWELI	xii
ORODHA YA VIFUPISHO.....	xiii

SURAYA KWANZA: UTANGULIZI1

1.1	Utangulizi	1
1.2	Usuli wa Mada	1
1.3	Tatizo la Utafiti	5
1.4	Malengo ya Utafiti	6
1.4.1	Lengo Kuu.....	6
1.4.2	Malengo Mahsusi	6
1.5	Maswali ya Utafiti.....	6
1.6	Umuhimu wa Utafiti.....	7
1.7	Mawanda na Mipaka ya Utafiti	7

SURA YA PILI: MAPITIO YA KAZI TANGULIZI NA MKABALA WA

KINADHARIA9

2.1	Utangulizi	9
-----	------------------	---

2.2	Dhana ya Lahaja.....	9
2.3	Kuibuka kwa Lahaja za Kiswahili.....	10
2.4	Lahaja katika Lugha ya Kiswahili na Mchawanyiko wake.....	13
2.5	Aina za Lahaja.....	17
2.6	Umuhimu wa Lahaja	17
2.7	Kazi Mbali Mbali zilizofanywa katika Lahaja ya Kipemba.....	18
2.8	Mkabala wa Nadharia.....	21
2.8.1	Kiunzi cha Nadharia.....	21
2.9	Muhtasari wa Sura.....	23
SURA YA TATU: MBINU ZA UTAFITI.....		25
3.1	Utangulizi	25
3.2	Eneo la Utafiti	25
3.3	Kundi Lengwa	26
3.4	Sampuli na Usampulishaji.....	27
3.5	Mbinu za Kukusanya Data	29
3.5.1	Mbinu ya Uchunguzi makini.....	29
3.5.2	Hojaji.....	30
3.5.3	Usaili	31
3.6	Usanifu na Usanifishaji	32
3.7	Mbinu za Kuchambua na Kufafanua Data	32
3.8	Muhtasari wa Sura.....	33

SURA YA NNE: UWASILISHAJI, UFAFANUZI NA UCHANGANUZI WA

DATA	34
4.1 Utangulizi	34
4.2 Muachano wa Kifonolojia	34
4.2.1 Muachano katika Matumizi ya Sauti [sh].....	35
4.2.2 Muachano katika Matumizi Sauti [z]	36
4.2.3 Muachano wa Sauti [ky]	36
4.3 Muachano wa Kimofolojia.....	37
4.3.1 Muachano katika Viambishi Njeo Uyakinishi	38
4.3.2 Muachano katika Viambishi Njeo Ukanushi	41
4.3.3 Muwachano katika Matumizi ya Kiambishi Njeo ya kwenye Nafsi ya Kwanza Umoja.....	42
4.4 Muachano katika Uwasilishaji na Matumizi ya Viambishi Nafsi	44
4.5 Muachano katika Matumizi ya Kitenzi Shirikishi.....	48
4.6 Muachano katika Matumizi ya Vivumishi Vimilikishi	50
4.7 Muachano katika Kivumishi Kimilikishi –ngwa baina ya Kiswahili Sanifu na Kipemba	54
4.8 Muachano wa Vivumishi vya Idadi isiyo Dhahiri baina ya Kiswahili Sanifu na Kipemba	55
4.9 Muachano wa Vivumishi vya Msisitizo kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba.....	55
4.10 Muachano katika Matumizi ya Viangama kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba	56

4.10.1	Muachano wa Kimatumizi ya Kiunganishi ‘hata’ kati ya Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipemba	57
4.10.2	Muachano wa Kimatumizi ya Kiingizi haya kati ya Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipemba	58
4.10.3	Muachano wa Kimatumizi wa Viangama Awali kati ya Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipembavinyotokana na Udondoshaji wa baadhi ya Vijenzi vyake	58
4.10.4	Muachano wa Kimatumizi ya Kiangama Tamati Kivumishikati ya Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipemba.....	59
4.10.5	Viangami Vielezi.....	59
4.10.6	Muachano wa Viangama Tamati Viwakilishi	60
4.10.7	Muachano unaojitokeza katika Viangama Tamati Vimilikishi	61
4.10.8	Muachano wa Viangama Tamati Viulizi.....	61
4.10.9	Muhtasari wa Sura.....	62
4.10.10	Ufafanuzi wa Mkabala wa Kinadharia.....	62

SURA YA TANO: MUHUTASARI WA UTAFITI, HITIMISHO

	NMAPENDEKEZO	64
5.1	Muhutasiari wa Utafiti.....	64
5.2	Muhutasiari juu ya Matokeo ya Utafiti	64
5.3	Mapendekezo ya Utafiti	65
5.4	Mapendekezo ya Utekelezaji.....	66
5.5	Mapendekezo ya Tafari Nyingine	66

5.6	Hitimisho	66
	MAREJELEO	67
	VIAMBATANISHO	73

ORODHA YA MAJEDWELI

Jedwali na. 4.1:	Muachano wa Viambishi Njeo baina ya Kiswahili Sanifu na Kipemba (uyakinishi)	39
Jedwali na. 4.2:	Michakato ya Kifonolojia yanayogeuza Muundo Ndani kwenda Muundo Nje katika matumizi ya Kiambishi Njeo Wakati uliopita.....	40
Jedwali na. 4.3:	Muachano katika Matumizi ya Viambishi Njeo (Ukanushi).....	42
Jedwali na. 4.4:	Matumizi ya Kitenzi Kishirikishi katika lahaja ya Kipemba	49
Jedwali na: 4.5:	Muachano katika matumizi ya Vivumishi Vmilikisha vya Nafsi ya Pili	50
Jedwali na. 4.6:	Muachano katika Matumizi ya Vivumishi Vimilikishi vya Nafsi ya Tatu	52
Jedwali na. 4.7:	Muhutiasari unaoonesha Muachano wa Viambishi Vimilikishi kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba.....	53
Jedwali na: 4.8:	Muachano katika Matumizi ya Kiangama Tamati Kivumishi kati ya Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipemba	59
Jedwali na: 4.9:	Viangama Vielezi katika Kipemba.....	60

ORODHA YA VIFUPISHO

- KP Kipemba
- KS Kiswahili sanifu
- Na Nambari

SURAYA KWANZA

UTANGULIZI

1.1 Utangulizi

Sura hii niyautangulizi ambayo inatoa taarifa za awali zinazohusu mada ya utafitiisemayo “*Muachano wa Kiisimu unaojitokeza kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba*”. Mada hii imegawanyika katika sehemu tano. Sehemu ya kwanza inatoa maelezo ya jumla kuhusiana na usuli wa mada. Sehemu ya pili inabainisha tatizo la utafiti. Sehemu ya tatu inaweka bayana malengo ya utafiti na maswali yaliyomuongozamtafiti kuweza kuyafikia malengo aliyokusudia. Halikadhalika sehemu ya nne inazungumzia umuhimu wa utafiti. Sehemu ya tano inabainisha mipaka ya utafiti.

1.2 Usuli wa Mada

Dhana ya lahaja imefasiliwa na wataalamu tofauti wa zama za nyuma hadi sasa ambayo imekuwa ikitajwa sambamba na dhana ya lugha. Kwa mfano, Stigand (1915) katika utafiti wake alibaini kuwa lahaja ni mabadiliko ya sauti na msamiati baina ya lahaja mbalimbali. Yeye anazichukulia tofauti za kifonolojia na kimsamiati baina ya lugha zinazokaribiana kimatamshi kuwa ndio lahaja. Wasemaji wa lugha moja wanaweza kutofautiana kusemaji kulingana na maeneo walikosambaa. Kwani huu ndio msingi wa lahaja ambapo huakisi tofauti za lugha zinazojitokeza miongoni mwa wazungumzaji wa lugha moja wanapoachana kijiografia. Wazungumzaji hao wanaweza kutofautiana kimatamshi na pia katika baadhi ya msamiati na hata kimaana. Katika lugha ya Kiswahili tofauti hizo zinadhihirika katika lahaja zake. Massamba (2004), anaeleza kuwa lahaja ni lugha moja wapo baina ya lugha ambazo

kimsingi huhesabiwa kuwa lugha moja isipokuwa zinatofautiana katika mambo madogo kama lafudhi au msamiati usio wa msingi . Inafahamika kuwa, kuna tafiti chache zilizokwisha fanywa kuchunguza tofauti za usemaji wa lugha katika kisiwa cha Pemba. Miongoni mwa watafiti wenzeji waliojaribu kuchunguza lugha na kujikita katika kuchunguza lahaja za Kiswahili za kisiwa cha Pemba ni pamoja na Khamis (1984) na Kipacha (2003). Wataalamu hawa wanabainisha kuwa Kiswahili kizungumzwacho kisiwa cha Pemba kinatofautiana kimatamshi na msamiati, kutoka eneo moja hadi jingine. Kwa ufahamu wa mtafiti wa kazi hii licha ya wataalamu mbalimbali kueleza tofauti za eneo moja hadi jingine na kutoa mifano michache, hakuna uchunguzi wa kina uliofanywa kwa malengo ya kubainisha tofauti hizo hasa zile za msamiati pekee baina ya maeneo ya mjini na vijiji, ambapo watafiti wengi huchunguza isimu kwa ujumla wake; jambo ambalo linaweka pengo la kitaaluma, kwani haijulikani tofauti hizo za msamiati ni za kiasi gani baina ya wazungumzaji wa maeneo ya mjini na vijijini. Hali hii inabainika wazi katika kazi ya Khamis (keshatajwa) ambayo inaonekana na tatizo hilo kwani katika hitimisho lake, Khamis anaeleza kuwa Kiswahili cha vijijini kinatofautiana kutoka eneo moja hadi jingine, wakati katika utafiti wake alikuwa analinganisha isimu kwa jumla kati ya Kiswahili cha mijini na kile Kiswahili vijijini. Fasili hiyo ya lahaja inadhihirisha wazi kuwa tofauti kama hizo zipo katika maeneo mengi kunakozungumzwa Kiswahili kwani tofauti za wazi baina ya lahaja za Kiswahili katika maeneo zinajidhihirisha katika vipengele vya kifonolojia, kimsamiati, kimofolojia, kimuundo na hata kimaana. Wataalamu wengi wa lugha ya Kiswahili kama vile Kipacha (2003), Bakari (1988) wanaeleza kuwa Kipemba ni lahaja inayotumika katika kisiwa cha Pemba kama kwamba kuna usawa wa watumiaji wote wa lahaja hii. Baadhi ya wataalamu

waliotafiti lahaja katika kisiwa cha Pemba kama vile, Whiteley (1958), Polome (1967), Khamis (1984), Maganga (1991), Nurse na Hinnebusch (1985) na Massamba (2006) wanaeleza kuwa lugha ya Kiswahili inayozungumzwa kisiwani Pemba inatofautiana kutoka eneo moja hadi jingine. Ukweli ni kuwa Wapemba wanaoishi eneo la Kaskazini na wale wa Kusini wanatofautiana kimsamiati katika lahaja hii kwa kiwango ambacho tungediriki kusema ni lahaja mbili tofauti.

Wataalamu kama vile Whitely (1958), Polome (1967) na Khamis (1984) ni miongoni mwa watafiti waliojaribu kuchunguza lahaja za Kiswahili za kisiwa cha Pemba. Wataalamu hawa wanabainisha kuwa Kiswahili kizungumzwacho Pemba kinatofautiana kimatamshi na baadhi ya msamiati kutoka eneo moja hadi jingine. Hata utafiti wa Khamis (1984) ambao uligusia tofauti za kimsamiati kati ya Kipemba cha mijini na Kipemba cha vijijini, nao unakabiliwa na pengo la wakati kwani ni zaidi ya miaka 30 sasa tokea kufanyika kwa utafiti huu ambapo kuna mabadiliko makubwa ya msamiati.

Maganga (1995) alichunguza mofofonolojia ya lahaja za visiwa vya Zanzibar za Kiswahili Sanifu, Kipemba, Kimakunduchi na Kitumbatu, na kugundua kuwa, lahaja ya Kipemba inayozungumzwa katika kisiwa cha Pemba haikuwa sawa na ile kisiwa kizima, kuna lahaja tofauti kimaeneo hasa katika matumizi. Aidha, Whitely (1958), Polome (1967) na Khamis (1984) ni miongoni mwa watafiti waliojikita katika kuchunguza lahaja za Kiswahili za kisiwa cha Pemba. Wataalam hawa walibaini kuwa, Kiswahili kizungumzwacho Pemba kinatofautiana kimatamshi na baadhi ya msamiati kutoka eneo moja hadi jingine. Ugunduzi wa watafiti hawa unatuelekeza kuwa ndani ya lahaja moja inaweza kujitokeza vilahaja vingine vidogo vidogo na

kwa mantiki hii inaonekana kuwa hakuna idadi maalum katika uainishaji wa lahaja za Kiswahili. Kwa hali hiyo basi inaonekana wazi lahaja ya Kipemba inaonyesha upekee wa kujitosheleza kimawasiliano kwa jamii ya Wapemba.

Stigand (1915) ni miongoni mwa watafiti waliojitahidi kulinganisha msamiati wa Kipemba na lahaja nyingine za Kiswahili. Stigand aligundua kuwa, Kipemba kinafanana sana na lahaja ya zamani ya Kipemba. Aliona kwamba Kipembakina maneno mengi yaliyochukuliwa kutoka kwa wakaazi wa zamani wa visiwa. Kiukweli uchunguzi wa watafiti waliotangulia umetoa mwanya kwa watafiti wengine kwani wao waliangalia msamiati kiujumla lakini hawakuchunguza kwa kina katika kipengele cha mofofonolojia ili kubaini ulinganifu wa matamshi na maumbo ya maneno. Kwa hali hii tafiti zaidi zinahitajika. Pamoja na jitihada za watafiti hawa katika kuzichunguza lahaja hizo mtafiti ameona kuwa ipo haja ya kufanya utafiti unaohusua muwachanowa Kiswahili cha kipemba na Kiswahili Sanifu, katika uwanja wa mofolojia kwa kulinganisha lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu ili kuchunguza mjengeko wa njeo, nafsi, hali, viambishi nyambuaji na mfumo angama, ili kuona ni kwa kiasi gani Kipemba kinafanana na kutofautiana na Kiswahili Sanifu katika hali hizo. Ingawa Mazrui (1983) alishughulikia uchunguzi juu ya tofauti ya vipashio vya njeo za nyakati kati ya lahaja za Mvita, Bajun, Amu na Unguja lakini bado utafiti wake haujajitosheleza kwani alizingatia tofauti za mofu zinazowakilisha njeo za nyakati tu na kukosa kuangalia upekee unaojitokeza kati ya lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu. Aidha uchunguzi wa Mazrui (keshatajwa) haukulinganisha lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu.

1.3 Tatizo la Utafiti

Watafiti mbali mbali waliofanya uchunguzi juu ya lahaja za lugha tofauti ni kama vile Lambert (1957) aliyechunguza sarufi za lahaja za Kiswahili huko Kenya kama vile, Chi-Jomvu, Kivumba na Ki-Ngare, Chi-Chifundi. Maganga (1995) alichunguza mofofonolojia ya lahaja za visiwa vya Zanzibar za Kiswahili sanifu, Kipemba, Kimakunduchi na Kitumbatu, na kugundua kuwa, lahaja ya Kipemba inayozungumzwa katika kisiwa cha Pemba haikuwa sawa na ile kisiwa kizima, kuna lahaja tofauti kimaeneo hasa katika matumizi. Aidha, Whitely (1958), Polome (1967) na Khamis (1984) ni miongoni mwa watafiti waliojikita katika kuchunguza lahaja za Kiswahili za kisiwa cha Pemba. Wataalam hawa walibaini kuwa, Kiswahili kizungumzwacho Pemba kinatofautiana kimatamshi na baadhi ya msamiati kutoka eneo moja hadi jingine. Ugunduzi wa watafiti hawa unatuelekeza kuwa ndani ya lahaja moja inaweza kujitokeza vilahaja vingine vidogo vidogo na kwa mantiki hii inaonekana kuwa hakuna idadi maalum katika uainishaji wa lahaja za Kiswahili.

Stigand (1915) ni miongoni mwa watafiti waliojitahidi kulinganisha msamiati wa Kipemba na lahaja nyingine za Kiswahili. Stigand aligundua kuwa, Kipemba kinafanana sana na lahaja ya zamani ya Kipemba ina maneno mengi yaliyochukuliwa kutoka kwa wakaazi wa zamani wa visiwa. Kiukweli uchunguzi wa watafiti waliotangulia umetoa mwanya kwa watafiti wengine kwani wao waliangalia msamiati kiujumla lakini hawakuchunguza kwa kina katika kipengele cha mofofonolojia ili kubaini ulinganifu wa matamshi na maumbo ya maneno. Kwa hali hii tafiti zaidi zinahitajika. Mbali ya jitihada hizi zote zilizofanyika kuhusu uchunguzi wa lahaja mbalimbali, lakini mtafiti wa kazi hii hajakutana kazi yoyote

iliyolinganisha na kuweka ulingano na muwachano mpana zaidi kati ya Kipemba na Kiswahili Sanifu, ukiiacha kazi ya Hamad iliyolinganisha vipengele vya njeo na hali baina ya Kipemba na Kiswahili Sanifu. Hili limemshawishi mtafiti kufanya utafiti kwenye eneo hili ili kupunguza mwanya ulioachwa na watangulizi wake na kwa hivyo atajikita kwenye mada isemayo *Muachano wa Kiisimu unaojitokeza kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba*”.

1.4 Malengo ya Utafiti

Mtafiti anatarajiakuyagawa malengo ya utafiti katika aina mbili kuu, yaani lengo kuu na malengo mahsusi kama ifuatavyo:

1.4.1 Lengo Kuu

Lengo kuu la utafiti ni kuchunguza Muachano wa Kiisimu kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba.

1.4.2 Malengo Mahsusi

Malengo mahsusi ya utafiti huu ambayo yataweza kufanikisha lengo kuu ni haya yafuatayo:

- i. Kubainisha muachano wa Kifonolojia kati ya Kiswahili sanifu na Kipemba
- ii . Kuainisha muachano wa Kimofolojia kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba
- iii. Kufafanua muachano wamfumo angamakati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba

1.5 Maswali ya Utafiti

- (i) Kuna muachano gani wa Kifonolojia kati ya Kiswahili sanifu na Kipemba?
- (ii) Ni kwa vipi Kiswahili sanifu kimeachana Kimofolojia na Kipemba?

- (iii) Ni kwa kiasi gani mfumo angama wa Kiswahili Sanifu umeachana na ule wa Kipemba?

1.6 Umuhimu wa Utafiti

Baada ya kukamilika kwake, utafiti huu umekuwa na umuhimu katika vipengele vifuatavyo: Kwanza, utafiti utatumika kama marejeo muhimu na ya msingi kwa watafiti wengine na wanaisinu, kwa kuwa kazi zilizochunguza mada kama hii ni chache mno katika lugha ya Kiswahili na lahaja ya kipemba. Pili kazi hii itakuwa ni marejeleo ya kitaaluma kwa walimu na wanafunzi wao katika ngazi mbali mbali za kujifunza na kufundisha, tangu elimu ya sekondari, vyuo vya ualimu na vyuo vikuu na pengine hata kwenye taasisi nyengine ambazo zinasimamia mafunzo na taaluma za kiisimu. Tatu, Kazi hii itakuwa ni kumbukumbu ya kimaktaba itakayotumiwa na wasomi wanaozuru katika maktaba na kujisomea. Nne, kwa jamii ya Wapemba kazi hii itakuwa ni hazina muhimu itakayowatambulisha Sarufi yao na jinsi ilivyotajiri katika kurahisisha mawasiliano fanisi kwa jamii yao ya Wapemba.

1.7 Mawanda na Mipaka ya Utafiti

Utafiti huu umejikita katika kuchunguza muachano wa kiisimu lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu katika kipengele cha kimofolojia. Katika kuchunguza kipengele hiki mtafiti ataangalia upekee unaojitokeza katika lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu katika sintaksia tutaangali mfumo angama na mofolojia tutajikita zaidi katika kipengele cha njeo, nafsi ,hali tofauti na viambishi nyambulishi katika vitenzi. Mtafiti ameamua kuchunguza upekee wa Kiswahili cha Kipemba utafiti linganishi kati yake na Kiswahili sanifu katika mofolojia ya njeo,nafsi ,hali na viambishi nyambuaji, pamoja na mfumo angam apamoja na maumbo ndani na maumbo nje

yanayojitokeza katika lahaja ya Kipemba, kwani maeneo hayo yanaonekana kutatiza watu wengi wanaojifunza lugha hizo mbili kati ya Kiswahili sanifu na lahaja ya kipemba.

SURA YA PILI

MAPITIO YA KAZI TANGULIZI NA MKABALA WA KINADHARIA

2.1 Utangulizi

Sura hii imeelezea mapitio mbalimbali ya maandishi yanayohusiana na mada ya utafiti. Pia imejadili kiunzi cha nadharia kilichoongoza uchambuzi wa kazi hii. Mapitio ya kazi tangulizi ni muhimu katika andiko la utafiti ili kumuwezesha mtafiti kujua utafiti uliofanywa katika eneo hili. Kazi tangulizi humsaidia mtafiti kuepuka kurudia mambo yaliyokwisha fanyiwa utafiti na watafiti wengine, vile vile mapitio ya kazi tangulizi husaidia kuelewa mbinu mbali mbali zilizotumika katika tafiti zilizotangulia. Kazi tangulizi ambazo mtafiti alizipitiakatika sehemu hii ni zile ambazo zinahusu dhana ya lahaja, kuibuka kwa lahaja hasahasa tafiti za kiisimu katika kipengele cha muachano wa Kiswahili cha Kipemba.

Malengo hasa ya mapitio ya kazi tangulizi ni kutaka kutambua ni kwa kiasi gani wanaisimu wameshughulikia tafiti za kiisimu kuhusu ulinganifu wa lahaja za Kiswahili na lugha nyingine na nini wamegundua kutokana na tafiti zao ili mtafiti aweze kupata mwendelezo wa uchunguzi wa lahaja uliofanyika.

2.2 Dhana ya Lahaja

Dhana ya lahaja ni changamani na hutokana na jinsi mtu anavyofasili. Kwa mfano, kuna kigezo cha isimu jamii, hiki ni kigezo cha kuwashirikisha wanajamii au wazungumzaji wa lahaja hiyo na ukapata msimamo wao kuhusu lahaja hiyo. Kigezo cha kiisimu hutumika kutofautisha lugha na lahaja nyingine kwa kutumia vigezo vya msamiati wa msingi, fonolojia pamoja na mofolojia. Pia lahaja inaweza kufasiliwa

kwa kuzingatia utengano wa kijiografia au kijami. Baadhi ya watalamu waliifasili dhana ya lahaja kama ifuatavyo:

Msanjila na wenzake (2011) anasema kuwa “lahaja ni lugha moja wapo kati ya lugha ambazo kimsingi huhesabiwa kuwa lugha moja isipokuwa zinatofautiana katika baadhi ya vipengele fulani kama vile lafudhi, msamiati usiokuwa wa msingi au muundo kutokana na eneo lugha hiyo inayozungumzwa. Massamba (2002) anasema kuwa lahaja za Kiswahili ni lugha mbalimbali za pwani zilizokuwa na uhusiano wa karibu sana. Lugha hizo ni kama vile, C-balazi, Kiamu, Kimvita, Kijomvu, Kimtangata, Kimakunduchi na nyingi nyenginezo. Kutokana na fasili hii tunaona kuwa Masamba (keshatajwa) amejikita na lahaja za Kiswahili hakujaribu kuieleza dhana hiyo kiujumla kuonesha vipengele vya msingi vinavyotofautisha kati ya lahaja moja na nyingine. Kiujumla lahaja ni vilugha ndani ya lugha ambavyo kwa kiasi fulani hukengeuka kidogo na lugha asili katika vipengele vya matamshi, maumbo, maana na hata miundoya sentensi na hii ni kutokana na makundi ya watu wenye kuishi katika maeneo tofauti ambayo yametenganishwa na mito milima, mabonde, misitu au bahari.

2.3 Kuibuka kwa Lahaja za Kiswahili

Wapo wataalam wanaoeleza namna ambavyo lahaja mbali mbali za Kiswahili zilivyoibuka. Bakari (2015) anaeleza kuwa wataalam hawa wamegawanyika katika makundi mawili. Kundi la wanaoamini kuwa lahaja za lugha za Kiswahili kwa ujumla zilianzia sehemu fulani maalum. Wako wanaoamini kuwa lahaja zilianzia sehemu mbali mbali kwa wakati mmoja japo kwa kiwango tofauti. Walioamini kuwa zilianzia sehemu fulani wanajikita katika hoja ya msingi kuwa lugha huanza sehemu

moja maalum na kusambaa sehemu nyingine kwa kadiri matumizi yanavyoongezeka na idadi ya watu.

Nurse na Spear (1985) wanathibitisha maelezo hayo kwa kusema “Lugha huanzia mahali fulani pamoja katika kipindi fulani. Kadiri wasemaji wanavyoongezeka na kutawanyika lugha huanza kubadilika na hupelekea kutokea kwa lahaja tofauti. Massamba (2002) anasisitiza mawazo hayo kwa kusema hizi zinazoitwa lahaja za Kiswahili za sasa ziliibukia sawiya sawiya katika maeneo mbali mbali na kwa sababu ya kuingiliana kibiashara, kiuchumi na kijamii na huu ndio ukawa mwanzo wa lahaja za Kiswahili. Kama ilivyofafanuliwa na Kipacha (2003) sababu zifuatazo zinapelekea kuzuka kwa lahaja. Na kuzuka kwa lahaja mbili tofauti inahusisha kutofautiana kwa msamiati kati ya lahaja hizo mbili. Sababu zenyewe ambazo husababisha tofauti za kimsamiati na kuzuka kwa lahaja ni kama hizi:

(i) Sababu za Kijiografia

(ii) Sababu za Kijamii

Katika sababu za kijiografia, wazugumzaji wa lugha huweza kutawanyika katika maeneo tofauti pengine kwa matakwa yao binafsi au hata kutenganishwa na maumbile ya kijiografia. Mipaka ya kijiografia inayotofautisha lahaja moja na nyengine nivisiwa, mito au mipaka ya kisiasa na mipaka mingineyo. Utengano huu wa kijiografia kuna mambo unayosababisha wanaozungumza lugha moja. Waongaji wa lugha moja wanaweza kutengana kimahali na kimielekeo. Wakitengana, mawasilano yao hupungua na kwa kuwa mawasiliano yao yanakuwa ni haba, kuna

uwezekano mkubwa wa kutokea kwa lahaja ambapo inahusisha msamiati (Bloggertheme, 2014).

Mabadiliko yatokeayo upande mmoja si lazima yatokee upande mwingine. Mabadiliko hayo hutokea kutokana na sababu za kieneo na kupelekea tofauti za kimsamiati au miundo ya kisarufi ambayo huwa na tofauti ndogo ndogo. Tofauti hizo huwa ni chanzo cha kuzuka kwa lahaja na pengine masikizano yakiwa hafifu zaidi baada ya muda husababisha kuzuka kwa lugha nyingine.

Kwa upande wa sababu za kijamii, katika Bloggertheme (2004) kumezungumzwa zaidi uwezo wa kiuchumi. Katika sababu za kijamii ambazo husababisha kuibuka kwa lahaja ni kama vile matabaka ya jamii, ngazi ya elimu, kazi, umri, mazingira ya nyumbani na hata malezi. Kwa kawaida, watu wa kipato cha chini au wenye elimu duni hutumia zaidi lugha isiyorasmi, wakati wale wenye elimu na kipato cha juu hutumia zaidi lugha rasmi katika mawasiliano.

Kwa mfano, nchini China na India kuna lahaja ya tabaka la matajiri na ile ya kimaskini (Tunu za Kiswahili, 2013a).

Vilevile, jambo jengine ambalo linasababisha kuzuka na kuibuka kwa lahaja ni tofauti ya rangi na jinsi, kukiwa na ubaguzi baina ya tabaka au jinsi moja na nyingine husababisha kuwepo kwa vizuizi baina ya matabaka hayo na hali hiyo huzuwa tofauti za kilahaja. Kwa mfano, nchini Marekani watu weusi wanalahaja yao tofauti inayotambulikanakuwa nilahaja ya kijamii. Lahaja za kijamii ni zile lahaja ambazo hutokana na tofauti za kijamii ambazo huweza kusababisha kuwepo kwa matabaka,

umri, jinsi cheo na hadhi. Mfano katik kigezo cha jinsi, wanawake hutumia neno *shost* na wanume hutumia neno *msela* wote wakiwa na maana ya rafiki katika Kiswahili sanifu. (Tunu za Kiswahili, 2013b). Mfano wa lugha yenye lahaja mbali mbali ni Kiingereza. Kiingereza kina lahaja kama vile Kiingereza cha Marekani (American English), Kiingereza cha Uingereza (British English), Kiingereza cha India, Kiingereza cha Afrika kusini na vilevile aina za lahaja za Kiingereza ni kama vile, Kiingereza cha Afrika Mashariki n.k.

Lahaja za Kiswahili hutofautishwa kimaeneo na kwa hivyo tunazo lahaja zifuatazo: Kiamu ambayo huzungumzwa katia kisiwa cha Amu Kenya, Kimvita ambacho huzungumzwa katika maeneo ya Mombasa, Kiunguja ambacho huzungumzwa Unguja mjini na nyingi nyenginezo.

2.4 Lahaja katika Lugha ya Kiswahili na Mchawanyiko wake

Kipacha(2003) amewanukuu Stigad (1915) Bloomfield 1931 Reusch (1953) na Mazrui na Sharif (1994), wakiwa na maoni kwamba ukanda wa asili wa kiswahili umechukuwa takriban kiasi cha urefu wa kilomita 3000 kutoka Somalia ya kusini hadi kaskazini mwa Msumbiji ,pamoja na visiwa vya lamuu , Pemba ,Kilwa ,Mafia ,Unguja ,Tumbatu na nyenginezo. Sehemu hizo zimekuwa na maingiliano ya kibiashara tangu enzi na enzi.

Wataalamu wameigawa lahaja ya Kiswahili kwa kuzingatia vigezo kadhaa wakadha .Lakini kigezo muhimu zaidi ni kile kilichozigawa ukusini na ukaskazini. Watafiti wa lahaja za kiswahili Nurse na Hinnesbush(1993) wameorodhesha lahaja za kaskazini kama ifuatavyo Chimwini Mw Kitukuu Tu, Kipate Pa, Kisiu Si\Kiamu

Ama, Kimvita Mv, Chifunzi Fu. Kila lahaja miongoni mwa hizi ina eneo lake la kijiografia anabapo inazungumzwa .Lahaja za Kusini kwa mujibu wa mgawanyo huu wa Kimrima, lahaja za visiwani Kiunguja, Kipemba, Kitumbatu na Kimakunduchi. Lahaja nyingine za kusini ni Kingao, Kingazija nakadhalika. Mtafiti amezieleza kwa ufupi baadhi ya lahaja hizi kama ifuatavyo

A: Chimwinyi: Mw. Lahaja hii inazungumzwa sehemu ya pwani ya somalia kati ya Mogadishu na KismayuKipacha (2003 46 - 48) ameorodhesha msamiati wa Chimwinyi na kuonyesha mabadiliko ya kimatumizi kati yake na Kiswahuli Sanifu.

Data 1

1.Mw	Kisw	Tofauti
Moyi	moja	y.j
Muti	mti	mu .m
Xabila	kabila	x.k
Yino	jino	y.j
Čakuya	Čakula	y.l

b. Kitukuu lahaja hii inaongelewa sehemu za bara kutka Kismayu au Kisimayuu yaani sehemu za kusini za Somalia kuanzia kisiwa cha Bajuni mpaka kwenye kisiwa cha Ndau na upande mwa kisiwa cha Pate Kipacha amenukuu ubeti wa utenzi ulowasilishwa kwa lugha ya kitukuu Nurse 1999:53

Data 2

Cwenden Shungwaya kaangalie
Cukaenge numba na madarie
Kula muungwana na angalie
Na kula sarifu nakaramuze

Kipacha (2003) ametafsiri kwa Kiswahili ubeti huu kama ifuatavyo:

Twendeni Shungwaya tukaangaliye

Tuangaliye nyumba na madariye

Kila Muungwana aangale

Na kila Sharifu na Karamaze

Na kila Sharifu na karamaze

C: Kipate ni lahaja inayozungumzwa katika kisiwa maarufu cha Pate kilichopo kaskazini mashariki ya pwani ya Kenya na kiko kaskazini mashariki ya Lamu. Kipacha amenukuu baadhi ya misamiati ya Kipate na jinsi inavyotofautiana na Kiswahili sanifu kwa baadhi ya sauti

Data 3

2. Pa	Ks	Tofauti
Vumi	vumbi	m: mbi
Meko	jiko	ma: ji
Ranji	rangi	nj:ng
Jodoro	godoro	j: g

D. Kiamu Amu ni miongoni mwa lahaja zilizopo katika kisiwa cha Lamu, lahaja hii huongelwa katiaka kisiwa cha lamu, kimsamiati Kiamu kinaachana sana na Kiswahili sanifu baadhi ya maneno na kuonesha tofauti zao na Kiswahili sanifu ni kama ifuatavyo:

Data 4

3. Am	KS	tofauti
Upepe	umeme	p:m
Yambo	jambo	y:j
Zakula	vyakula	z:vy
Kiwe	jiwe	k:j
Zambo	vyombo	z:vy

Kivumba **Vu** lugha hii huzungumzwa sehemu za Kusini mwa Kenya karibu na upande wa magharibi na kisiwa cha Wasini na upande wa Rasi ya Shimoni hadi sehemu za Vanga katika wilaya ya Kwale jimbo la pwani.

Kiunguja hii ni lahaja izungumzwayo Zanzibar mjini na vitongoji vyake .Lahaja hii kwa kiasi kikubwa kwa sasa imemezwa katika Kiswahili sanifu ,kwa kuwa hii ndiyo lahaja ya usanifishaji .Kipacha (2003:138) anasema kwamba kwa kiasi kikubwa ,kwa sasa Kiunguja ni sehemu ya Kiswahili sanifu .Tunachokusudia kuonesha hapa ni mifano michache inayodokeza wazi wazi tofauti zinazoashiria kuwa kwa kiasi Fulani kuwa zipo tofauti kati ya Kiunguja asilia na kizalia chake hasa katika sehemu za leksimu .tuamgalie baadhi ya misamiati pekee ya Kiunguja kinachozungumzwa Zanzibar mjini tunayoweza kuitofautisha na Kiswahili sanifu kwa sasa. Kipacha (2003) amebainisha tofauti za kiisimu baina ya kiunguja na Kiswahili sanifu kama ilivyoorodheshwa hapo chini:

Data 5

4. Ung	KS
Mfereji	bomba
Mwamu	shemeji
Ghafla	hafla
Ewe	wewe
Ilimu	elimu

2.5 Aina za Lahaja

Kimsingi katika lugha ya Kiswahili lahaja zinaweza kugawanywa katika makundi mawili makubwa, ambayo ni:

- (i) Lahaja za kijamii.
- (ii) Lahaja za kijiografia.

Kwa mujibu wa Mathooko (2007) lahaja za kijamii ni aina za lugha zinazotumiwa na watu kutegemeana na tabaka, elimu, kazi, umri au uana.

Lahaja za kijiografia: Hizi ni zile lahaja ambazo zinaonekana katika maeneo mbali mbali ya kijiografia. Kwa mfano, Kipemba katika eneo la Pemba. Kitumbatu katika eneo la Tumbatu n.k.

2.6 Umuhimu wa Lahaja

Kwa mujibu wa makala (2014) lahaja kimsingi inabeba majukumu mbali mbali katika jamii. Majukumu haya vilevile yanaweza kubebwa na lugha yoyote. Majukumu hayo yanaonekana kama ifuatavyo:

- (i) Lahaja ina jukumu la kutambulisha: Lahaja hubeba jukumu hili la kutambulisha pale ambapo mtu fulani anapozungumza. Kwa kawaida mtu anayezungumza lahaja fulani anaweza kutambulika pale atakapozungumza na hapa hubainika kutokana na msamiati atakaotumia au lafudhi. Kwa mfano, Uingereza mtu anapozungumza Kokni au Kiskotlend hutambulika kwa urahisi anapotokea na tabaka lake, lakini vilevile hapa Afrika mtu anapozungumza Kiingereza cha Africa kusini au Kiingereza cha Afrika Mashariki hujulikana kiurahisi tu anapotoka. Kwa hiyo katika lahaja za Kiswahili mtu anapozungumza Kipemba au Kimvita hujulikana kiurahisi anapotoka n.k.
- (ii) Lahaja inajukumu la kusababisha mawasiliano: Mawasiliano ni jukumu moja muhimu sana linalofanywa na lahaja. Lahaja hapa huonekana ni kama lugha, ambapo mawasiliano yanaweza kufanyika kulingana na watu wa lahaja husika bila tatizo lolote.
- (iii) Vilevile, jukumu lingine la lahaja ni kuhifadhi: Lahaja vilevile ina jukumu la kuhifadhi utamaduni wa jamii husika. Hapa kizazi na kizazi hurithi utamaduni wa jamii husika na kuhifadhika kutokana na lahaja anayotumia.

2.7 Kazi Mbali Mbali zilizofanywa katika Lahaja ya Kipemba

Kipemba ni lahaja ya Kiswahili inayoongelewa katika eneo lote la Kisiwa cha Pemba isipokuwa eneo la kusini la Kisiwa hicho, ambako yasemekana kunaongelewa lahaja ya Kitumbatu. Kipemba hakijafanyiwa utafiti kwa Kiwango kikubwa sana hata hivyo, zipo kazi chache zilizofanywa zilizidiki kuibuwa hisia na mitazamo mbalimbali. Miongoni mwa mitazamo hiyo ni ule mitazamo hiyo ni ule mitazamo

isemayo kwamba Kipemba hakina mgawanyiko na kwa hivyo Pemba yote inatumia lahaja moja tu isiyo mabadiliko ndani yake Wataalamu wanaoliamini na kulipigia debe wazo hilo ni pamoja na Stigan (1915) Mkude (1983) na Khatib (1983). Baadhi ya wataalamu kama vile Whiteley (1958) wanafikiria kwamba katika kisiwa cha Pemba kuna lahaja zaidi ya moja inayoongelewa kisiwani humo .Whiteley(keshatajwa) anafikiri kwamba maeneo ya Kaskazini mashariki ya Pemba Micheweni na Wingwi. Katika kisiwa cha Kojoni na eneo la Matele, Kiuyu, Kusini mwa Kojani kuna tofauti za za uzungumzaji ambazo zina hadhi ya kuitwa kuwa ni lahaja tofauti. Wahitely (keshatajwa) aliwahi kuandika kazi inayohusiana na lahaja ya Kipemba na akajihusisha na uchambuzi wa vipengele vingi vikiwemo ngeli mbali mbali za nomino za lahaja hiyo, tarakimu kumi za mwanzo, viwakilishi, viwakilishi vimilikishi, viangama kwenye lahaja ya Kipemba viwakilishi vya kuonyesha alama ya mtendwa, njeona hali mbali mbali. Pia amebainisha msamiati wa Kipemba, katika kiwango cha neno na maana yake. Kazi hii ilikuwa ya Kipemba, haikuhusika na ulinganishaji na utofatishaji kati ya lahaja ya Kipemba na lahaja nyingine. Mtafiti anahisi kwamba kazi ya Whitely (keshatajwa) ina maana na itakuwa kama tochi ya kummulikia kuelekea katika kubaini vipengele vya msingi vinavyoweza kuingiza muachano kati ya lahaja moja ma nyengine..

Kazi ya hivi karibuni iliyofanywa kuhusiana na uchambuzi wa lahaja za Kiswahili ni ya Maganga Keshatajwa iliyolinganisha na kutofautisha kati ya lahaja ya visiwani, yaani Kiswahili sanifu, Kimakunduchi, Kitumbatu, na Kipemba, Kazi hii ilijishuhulisha zaidi na vipengele vya Kimofolojia ikiachilia mbali vipengele vyengine hasa vya msamiati. Said (2011) alichunguza viangama vya Kiswahili

Sanifu na lahaja ya Kipemba na ameona namna vinavyofanana na kutofautiana na aligundua kuna viangama awali na viangama tamati.

Bakar (2015) alichunguza ulinganifu wa kiisimu kati ya lahaja ya Kipemba na Kitumbatu na amegundua kwamba kuna uwiano mkubwa wa maumbo ya maneno vaina ya Kipemba na Kitumbatu. Pia amegundua kuwakuna baadhi ya vitenzi vinalingana kimaumbo na kutofautiana kimaana. Ali (2015) alichunguza tofauti ya msamiati wa lahaja ya Kipemba cha kaskazini na Kipemba cha kusini, aligundua tofauti za kimofolojia kwa baadhi ya maneno, tofauti za maumbo na matumizi ya mpumuo katika lugha hizo mbili.

Shaame (2015) aliangalia tofautiza msamiati baina ya Kiswahili kinachozungumzwa Micheweni na Kiswahili cha Chake chake katika kisiwa cha Pemba, alionatofauti zilizopo zaidi ni za kirejista na tofauti za Kilahaja.

Bakari (2016) alichunguza tofauti za kimsamiati kati ya Kipemba na Kikojanikatika mawasiliano ndani ya mkoa wa kaskazini Pemba na amegundua tofauti za msamiati kati ya Kikojani na Kipemba.

Kazi ya Bakar (2015), Ali (2015), Shaame (2015) na Bakari (2016) zote kwa ujumla zilikuwa zinafanya ulinganishi wa vipengele vya Kiisimu aina ya lahaja na vijilahaja vya maeneo mbalimbali ambako Kiswahili kinaongelewa. Kazi hizi zimeonesha ni vipengele vipi vimelingana na vipi vimetofautiana. Mtafiti wa kazi hii amepata mwanga wa kuvibaini vipengele vya msingi katika isimu vinavyoweza kulinganishwa na kuchunguza uwiano na muachano wao. Kwa kutumia mwanga huu

nae amejaribu kuangalia muachano kati ya Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipemba. Abdalla (2016) alichunguza viambishi njeo katika vitenzi vya lahaja ya Kipemba huku ajikita katika uchunguzi wa kimofolojia kuonesha muundo ndani na muundo nje. Katika uchunguzi wake Abdalla (keshatajwa) amegundua maumbo mahususi yanayotumika kwakilisha viambishi njeo vya wakati uliopo, hali timilifu, wakati ujao na hali ya mazoea vinavyotumika katika lahaja ya Kipemba. Hassan (2016) alichunguza ujidhihirishaji wa mofu zinazowakilisha nafsi na njeo katika Kiswahili utafiti linganishi wa lahaja ya Kipemba na Kiswahili sanifu, amegundua mofu nafsi na njeo katika lugha za Kibantu na mofu nafsi na njeo katika Kiswahili. Katika tafiti hizo hakuna mtafiti yoyote aliyefanya upekee unaojitokeza katika lahaja ya Kipemba, mtafiti kwa maoni yake ameona ni eneo muhimu na la kuvutia la kufanyia uchunguzi.

2.8 Mkabala wa Nadharia

2.8.1 Kiunzi cha Nadharia

Utafiti huu umetumia nadharia ya Isimulinganishi. Isimulinganishi ni tawi la Isimuhistoria linalojishughulisha na ulinganishaji wa lugha ili kuanzisha uhusiano wake wa kihistoria. Kiunzi hiki cha kinadharia kinachunguza na kuchanganua lugha tofauti zenye uhusiano na asili moja. Lehmann (taz. Mgullu, 2001:3) anaeleza kuwa lengo mahususi la Isimulinganishi ni kufanya uchunguzi wa lugha mbalimbali ili kuzilinganisha na pia kuzilinganua.

Kupitia kiunzi hiki, wanaisimu huzichunguza lugha katika viwango vyote yaani fonolojia, mofolojia, sintaksia na semantiki ili kuonyesha na kuelezea jinsi lugha hizo zinavyofanana au kutofautiana kwa kutumia mbinu linganishi (Campell, 2004).

Kanuni ya msingi ya mbinu hii ni kuzilinganisha lugha mbili au zaidi ili kubainisha tofauti na mabadiliko ya mifumo ya fonolojia, mofolojia na sintaksia inavyojitokeza.

Mnamo mwaka (1972) nadharia hii ilitumiwa na Raimo Anttila kulinganisha lugha za Kiswidi, Kiingereza na Kijerumani. Anttila (1972:229) anaeleza:

“... ni mbinu kuu ya *Isimulinganishi inayotumiwa kuchambua lugha zaidi ya moja ambazo zina asili moja ili kuanzisha uhusiano wake wa kihistoria*”. Katika nadharia ya isimulinganishi kuna vigezo vitatu vinavyotumiwa kulinganisha lugha. Kigezo cha kwanza ni msamiati wa msingi. Huu ni msamiati unaohusu vitu vya kawaida katika mazingira ya wasemaji wa lugha zinazohusika, vitu vilivyo vya asili katika mazingira hayo, majina ya viungo vya mwili na shughuli za kila siku za jamii inayohusika. Kigezo cha pili ni kukubaliana kwa sauti katika maneno. Kulinganisha sauti za msamiati wa msingi ili kuona ni kwa kiasi gani zinafanana au zinatofautiana. Kigezo cha tatu ni kuchunguza ili kuona kama lugha hizo zina maneno yenye maana moja lakini yana sauti tofauti. Maneno yanayotofautiana kimaumbo lakini yakiwa na ukubalifu wa sauti hujulikana kama maneno mnasaba (Massamba, 2002:40-43). Mnamo karne ya 20 mwanaisimu Morris Swadesh alianzisha mbinu ya *takwimu leksika*. Mbinu hii ya Swadesh hutumia orodha fupi za maneno mia kulinganisha msamiati wa lugha zinazochunguzwa. Hata hivyo, mbinu linganishi baadhi ya wakati huonekana kuwa na kasoro kwani huishia kuonyesha uhusiano wa vipengele vya lugha hizo tu (Campell, 2004). Ili kuzuia kasoro hiyo, mbinu ya uchambuzi wa matini (mazungumzo) za lugha asilia imezingatiwa katika utafiti huu. Kwa ujumla, nadharia za isimulinganishi na uchambuzi matini zimetusaidia kulinganisha vipengele vya kifonolojia, kimsamiati, kimofolojia na kimiundo katika Kiswahili

kizungumzwacho Micheweni na Kiswahili kizungumzwacho Wete ili kubaini tofauti za kiisimu za Viswahili vya maeneo hayo. Kama ilivyoelezwa na Massamba (2004) kuwa nadharia ni mwongozo, hivyo basi utafiti huu pia ulihitaji kuongozwa na nadharia inayoendana na mada husika. Kwa hiyo mtafiti alitumia nadharia ya “Mofofonolojia” iliyoasisiwa na baba wa sarufi zalishi Nikolaj Trubetzkoy katika mkutano mkuu wa kwanza wa wanafilolojia wa Ki-slavu ambao ulifanyika Prague mwaka 1929. Trubetzkoy alilitumia neno hili kwa maana ya tawi la isimu litakaloshughulikia matumizi ya mofolojia katika kufafanua tofauti fulani za kifonolojia. Nadharia hii ilitumiwa na Bloom field (1930) akitumia msamiati wa Mofofonimiki ikiwa na maana sawa na nadharia ya mofofonolojia ya Trubetzkoy ambayo ilifanya kazi ya kuchunguza mabadiliko ya sauti kwa mahitajio ya kimofolojia katika isimu ya Kimarekani.

Kwa mujibu wa Trubetzkoy, mofofonolojia ina kazi kuu tatu. Mosi, kuchunguza muundo wa mofimu katika lugha, pili, kuchunguza mabadiliko ya sauti yanayotokea mofimu zikiungana na tatu, kuchunguza ubadilishanaji wa sauti ambao una uamilifu wa kimofolojia. Kutokana na dhima za nadharia hii mtafiti ameona kuwa ni nadharia bora iliyoongoza utafiti huu kutokana na uwiyo wake na malengo mahsusi ya utafiti huu. Kazi kuu ya mtafiti katika utafiti huu ulikuwa ni kuchunguza maumbo ya mofu nafsi na njeo katika Kiswahili na Kipemba na kubaini upekee wa Kiswahili cha Kipemba kati yake na Kiswahili sanifu. Ambayo ndiyo dhima ya nadharia hii.

2.9 Muhtasari wa Sura

Katika sehemu hii ambayo ni muhimu kwa utafiti mzima, mambo mbali mbali yaliweza kuelezwa kama vile upekee unaojitokeza katika katika Kiswahili cha

kipemba kikilinganisha kati yake na Kiswahili sanifu katika vipengele vya njeo, nafsi, hali, viambishi nyambulishi na mfumo angama zinavyodhihirika katika lugha za kibantu, Kiswahili cha Kipmba na Kiswahili sanifu. Pamoja na hayo mtafiti pia amebainisha kiunzi cha nadharia ambayo kitakachomwongoza kufanya utafiti huu.

SURA YA TATU

MBINU ZA UTAFITI

3.1 Utangulizi

Mbinu ya utafiti zimefafanuliwa na Kothar (2004) kuwa ni jumla ya mbinu zote zinazotumiwa katika kufanya utafiti. Mbinu za utafiti tunaweza kuzigawa katika makundi mawili makubwa, ambayo ni mbinu zitumikazo katika kukusanya data na mbinu za uchanganuzi wa data. Katika sura hii mtafiti amebainisha taratibu, mbinu na njia mbali mbali zilikazotumika katika ukusanyaji, uchambuzi na uwasilishaji wa data za utafiti ili kuchunguza Kiswahili cha Kipemba na Kiswahili Sanifu. Sura hii ilijadili kwa kina juu ya eneo la utafiti, muundo wa utafiti, uteuzi wa watafitiwa na mbinu mbali mbali zilizotumiwa katika ukusanyaji, uchambuzi na uwasilishaji wa data za utafiti. Utafiti wenye lengo la kuchunguza muachano wa Kiswahili Kipemba na Kiswahili Sanifu. Vilevile sura hii imebeba vipengele kama vile sampuli na usampulishaji, mbinu zilizotumika katika kukusanya data, pamoja na kundi lengwa la utafiti na njia zilizotumika katika kuchambua data hizo

3.2 Eneo la Utafiti

Utafiti huu ulikuwa ni wa uwandani. Utafiti wa uwandani kiujumla ni historia ya jitihada za binadamu katika kujishughulisha kwake ili ayaelewe masuala mengi katika mazingira fungamanishi. Hakuna mtafiti yeyote anayeweza kudai kuwa utafiti wa mada fulani katika eneo fulani umekwisha jitoshela na hakuna haja yeyote ya kufanya utafiti tena katika suala hilo. (<http://www.ajol.info/index.php/ksh/article/view/79094>).

Utafiti huu ulifanyika katika kisiwa cha Pemba wilaya ya Wete, Pemba ni kisiwa kilichopo katika bahari ya hindi, chenye urefu takriban kilomita 65 na upana kilomita 23. Ingawa Pemba ina miji na vitongaji wakaazi wake hujuulikana kama Wapemba na lugha yao hujuulikana kama Kipemba. Kipemba kina sifa ya kukata maneno hususani Kipemba cha shamba Khamis (1984). Maeneo ya miji katika ya kisiwa cha Pemba ni Wete, Chake na Mkoani. Maeneo haya yanamchanganyiko mkubwa wa watu kutokana na harakati za kibiashara na shughuli mblimbali za kiutawala. Eneo la mijini kama eneo lake la utafiti hakutompatia data safi za lahaja ya kipemba. Data ambayo angaliipata bila shaka inakabiliwa na athari kubwa za Kiswahili Sanifu, kifonolojia, kimofolojia na hata kimaana. Maeneo ya vijijini yanawakaazi wengi wenye asili ya kisiwa cha Pemba pekee na wenye mchanganyiko wa kiwango kidogo cha wageni maeneo haya ni kama Madenjani Mchangamdogo, Kiuyu na Kangagani. Ili mtafiti aweze kukusanya data alitumia baadhi ya vijiji vya Kangagani. Mtafiti ameteua maeneo haya kwa sababu wakaazi wengi ni wenye asili ya Kipemba na mpakakufikia sasa bado wanaendelea kutunza tamaduni zao ikiwemo matumizi ya lahaja ya Kipemba katika shughuli zao zakila siku.

3.3 Kundi Lengwa

Kundi lengwa ni vitu au watu ambao mtafiti huvitumia ili kupata taarifa kuhusu tatizo la utafiti wake (Julius Caesar, 1998). Kundi lengwa la utafiti huu ni wazee kuanzia umri wa miaka hamsini (50) na wasomi ambao ni wazaliwa wa kisiwa cha Pemba. Mtafiti ameteua kundi lengwa la wazee kwani mtafiti alikuwa na mategemeo makubwa kuwa ndio watakaomsaidia kukusanya msamiatiwa lahaja ya Kipemba halisi kwani wazee hao bado hawajaathiriwa sana na Kiswahili sanifu. Aidha, mtafiti

ameteua kundi lengwa la wasomi wa Kiswahili hasa katika uwanja wa isimu ili mtafiti aweze kukusanya taarifa zitakazojibu swali la pili la utafiti ambalo linahitaji wasomi zaidi.

3.4 Sampuli na Usampulishaji

Usampulishaji ni mbinu yenye madhumuni maalumu na dhamira zinazohusisha uteuzi wa idadi ndogo ya wawakilishi wa walengwa wa utafiti unaofanywa na mtafitikwa watafitiwa kwa madhumuni maalumu kutegemeana na taarifa zitakazohitajika kupatikana kwa ajili ya utafiti Kothari (2004). Suwed (2013), anaeleza uteuzi wasampuli ni mchakato wa kuchagua kikundi cha vitu au watu ili kutumika katikautafiti kama kiwakilishi cha kundi lolote linalotafitiwa kwani sio rahisi kutafiti kundizima. Katika utafiti huu isingekuwa rahisi kuwahusisha wazungumzaji na wataalamu wote wa Kiswahili. Zipo mbinu mbalimbali za kuchagua sampuli lakini uteuzi sampuli uliotumika katika utafiti huu ni mbinu ya usampuliji nasibu ambapomtafiti aliteua watu (wazee wa makamo) kumi kutoka kila kijiji na akagawa nambarimoja hadi ishirini na alimgaia kila mmoja nambari moja kwa wale wotewaliobahatika nambari moja mpaka kumi kwa kila kundi ndio aliowapa fursa yakutafitiwa. Uteuzi huu ndio uliomsaidia mtafiti kupata watafiwa aliowataka kwakuzingatia uwakilishi sawa wa makundi tofautina kwa kuzingatia sababu mahsusi.

Suwed (keshatajwa) akiwanukuu Kombo na Tromp (2006) anasema, usampulishaji niuteuzi ambao mtafiti kwa makusudi hulenga kuteuwa kundi la watu ambao anaaminikuwa ni rasilimali anayoitegemea katika utafiti wake. Hivyo katika utafiti huumtafiti aliitumia njia hii kwa kutoa fursa sawa kwa kila kundi aliloliteua.

Mtafitiwammoja mwenye nambari sawa kwa lengo la kupata watafitiwa. Njia hii ilitumika kwasababu ilimuwezesha mtafiti kuchagua wahojiwa kutokana na urahisi wao kufikiwa. Mbinu hii ilimsaidia mtafiti kupata sampuli ya watu wenye uzoefu wa kufahamu.

Mtafiti alichunguza muachano wa Kipemna na Kiswahili Sanifu kwenye vipengele vya Kifonolojia na Kimofolojiakwenye vipengele vya njeo, nafsi, hali, viambishi nyambulishi na mfumo angama pamoja na maumbo ndani na maumbo nje katika lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu. Taarifa alizozipata mtafiti katika vipengele hivyo vilimuwezesha mtafiti kupata data ambazo zilikuwa ni muhimiliwa utafiti huu na kumsaidia mtafiti kufanya majumuisho mahsusi kulingana na lengola utafiti. Mtafiti alichagua watoa taarifa kwa kutumia vigezo vya umri na ukaazi. Kwa mfano, alitumia wazawa na wale ambao wamekwishakaa kwa muda mrefu katika maeneo hayo ambayo anayafanyia utafiti. Aidha, alizingatia zaidi umri wa kuzaliwa nakuwagawa watu katika umri wao. Watu wazima katika eneo hilo hawajapata atharikubwa itokanayo na Kiswahili Sanifu. Data hizo ndizo zilizomsaidia mtafiti kubaini muwachano wa Kiswahili cha Kipemba kwa kulinganisha na Kiswahili Sanifu.

Mtafiti aliteua wasailiwa wazee wasiozidi watano kwa kila kijiji na kupata jumla ya watafitiwa wazee thelathini na tano na wasomi thelathini. Mtafiti ameteua wasailiwa wazee wachache kwa kutumia mbinu ya usaili ili aweze kuandika taarifa kwa umakini zaidi kama inavyohibitishwa na Kothari (1990) kwa kusema kwamba; kuchagua watoa taarifa wachache ni bora zaidi kwa ajili ya kujibu maswali ya mdomo ili kumwezesha mtafiti kuandika muhtasari wa kile kizungumzwacho.

3.5 Mbinu za Kukusanya Data

Utafiti huu ulitumia mbinu mchanganyiko za ukusanyaji data. Mbinu ambazo mtafiti alitegemea kukusanya taarifa zenye kuaminika kama inavyoelezwa na Cohen na wenzake (2000) kuwa mbinu za kutumia njia moja ina udhaifu katika kukusanya taarifa zinazohitajika, utumiaji wa njia zaidi ya moja humwezesha mtafiti kuthibitisha, kuhakiki na kurekebisha data alizozikusanya. Mbinu hii huzifanya data ziweze kuaminika kwa kiasi kikubwa. Mtafiti alijikita na mbinu ya hojaji, usaili na mbinu ya ushirikishi.

3.5.1 Mbinu ya Uchunguzi makini

Mbinu ya ushirikishi ni njia ya ukusanyaji data ambapo mtafiti hukusanya taarifa na kuzirikodi katika maandishi kwa kuangalia tabia za watu, vitu, matukio kwa utaratibu maalum (Caesar, 1998). Kwa mjibu wa Msabila na Kinunda (2009) zipo aina mbili za uchunguzi makini. Uchunguzi makini shirikishi ambapo mtafiti anashiriki tukio analolichunguza na aina ya pili ni uchunguzi usioshirikishi ambapo mtafiti hashiriki katika tukio analolichunguza. Mtafiti alitumia uchunguzi makini shirikishi kwa kushiriki kwenye mazungumzo bila ya watafiti kuelewa kuwa wanachunguzwa na kurikodi katika kinasauti. Njia hii njia hii ilimpa mtafiti mafanikio makubwa kwani haikumpa nafasi mtafitiwa kuficha baadhi ya matamshi ambayo huenda yangekosekana katika njia ya usaili na dodoso. Mfano kudhibiti matamshi ya Kipemba kwa kufanyiwa usaili. Mtafiti alitumia mbinu hii kukusanya data zilizomwezesha kupata matamshi halisi ya vitenzi vya lahaja ya Kipemba na kubaini mabadiliko ya kimofonolojia yanavyoathiri maumbo ya mofu nafsi na njeo ili kuweza kujibu swali la kwanza na la pili.

3.5.2 Hojaji

Hojaji ni mbinu ya kukusanyia data ambapo mtafiti huandika maswali na kisha kuyapeleka kwa watoa taarifa ili wajibu na baadaye kumrudishia mtafiti yakiwa tayari yameshajibiwa (Kothari, 1990) Wataalamu mbali mbali kama William (2011), Kothari, (2008), Caesar (1998) na Msabila na Kinunda (2009) wanabainisha kuwa zipo aina mbili za maswali ya hojaji. Aina ya kwanza ya maswali ya hojaji ni ya maswali funge ambayo hayampi uhuru mtafitiwa kutoa maelezo yake mwenyewe bali mtafiti hutoa maswali na majibu kadhaa ili kumpa fursa mtafiti kuchagua jibu linalofaa.

Aina hii ya hojaji ina manufaa kwa mtafiti na mtafitiwa kama alivyoeleza Kothari (2008) kuwa, kwa kutumia njia hii, mtafiti hana nafasi ya kuingiza hisia zake mwenyewe. ni rahisi kuchanganuwa data na haipotezi muda. Aina ya pili ya maswali ya hojaji ni maswali yanayo hitaji maelezo kutoka kwa watafitiwa. Aina hii ya maswali humfanya mtafitiwa kuwa huru kueleza maoni na hisia zake juu ya kile kinachoulizwa na mtafiti. Aina hii husaidia kupata taarifa nyingi, kujua miono ya watu juu ya dhana anayoitafiti nk. Kutokana na umuhimu wa kila aina ya maswali ya mbinu ya hojaji mtafiti atatumia aina zote mbili za maswali ya hojaji, yaani funge na yasiyo funge ili kila aina moja ya maswali uweze kuziba pengo la aina nyengine ya maswali na kupunguza mapungufu ambayo huweza yakatokea pindi ambapo mtafiti angaliamua kutumia aina moja tu ya maswali ya hojaji. Mtafiti aliweza kutumia mbinu hii ya hojaji kwa kuandaa vitenzi vya Kiswahili sanifu ambavyo alivikusanya katika maandiko mbali mbali ya vitabu kama vile Kamusi ya Kiswahili sanifu (BAKIZA) Kitabu cha Kiswahili kidato cha pili, tatu na cha nne na kuwapa

watafitiwa kujaza matamshi ya Wapemba. Aidha mtafiti aliandaa sentensi za lahaja ya kipemba ambazo atawataka watafitiwa kwa njia ya mahojiano na kuwapa watafitiwa ambao ni wasomi wa Kiswahili ili waziandike sentensi hizo kwa Kiswahili sanifu. Mbinu hii itamsaidia mtafiti kupata majibu ya swali namba moja ambalo lilihitaji kujua mfanano na utofautiano wa Kiswahili cha Kipemba na Kiswahili sanifu, maumbo yanayowakilisha mofu au viambishi nafsi, njeo, hali, vimbishi nyambulishi na mfumo angama katika sentensi baina ya Kipemba na Kiswahili sanifu pia kupata majibu ya swali namba mbili.

3.5.3 Usaili

Usaili ni majibizano ya ana kwa ana au ya simu, barua pepe nakadhalika, yanayofanyika kati ya watu wawili au zaidi kwa lengo la kukusanya taarifa au maoni kuhusu suala fulani la kutafiti linalokusudiwa (Kombo na Tromp, 2006).

Kothari (2004) amegawa aina za usaili kuwa ni usaili wa ana kwa ana na usaili wa simu. Pamoja na aina hizo za usaili, mtafiti aliona bora kutumia usaili wa ana kwa ana kwani mtafiti aliweza kuwahoji watafitiwa wake kwa mawanda zaidi na kuweza kuondoa utata kwa urahisi pale ambapo mtafitiwa hakulifahamu swali. Aidha ilikuwa rahisi kwa mtafiti kupata taarifa zaidi na kwa undani kwa sababu mtafiti alipata fursa ya kuingiza maswali mengine ya ziada.

Mtafiti alitumia mbinu ya usaili kwa kupita nyumba hadi nyumba ya watafitiwa lengwa ambao walikuwa ni wazee wasiojua kusoma na kuandika na kuwauliza maswali na kurikodi kwa maandishi. Mbinu hii ilimsaidia mtafiti kukusanya sentensi

nyingi za Kiswahili cha Kipemba na simulizi mbali mbali ambazo zilisaidia kujibu swali la pili la utafiti huu.

3.6 Usanifu na Usanifishaji

Usanifu na usanifishaji ni mpangilio maalumu unaotoa picha kamili juu ya namna au jinsi utafiti Fulani utakavyofanyika tangu hatua za mwanzo kabisampaka kukamilika kwake. Babbie (1999) anaeleza kuwa zipo aina mbali mbali za usanifu wa utafiti kwa ajili ya utafiti huu tunateua uchunguzi wa kifani kuwa aina ya usanifu wa utafiti ambapo mtafiti huteua sehemu tu ya watafitiwa au vitafitiwa vilivyovingi kwa ajili ya kuvifanyia utafiti ambavyo bila shaka vitaweza kutoa uwakilishi wa watafitiwa au vitafitiwavyote. Katika utafiti huu mtafiti ameteua maeneo ya Madenjani, Mchangamdogo, Kiuyu, Kangagani na mjiniole kwa sabababu maeneo hayo yana wakaazi wengi ambao ni wazaliwa wa Pemba, vilevile wakaazi wa maeneo hayo wanapenda kuzungumza lugha yao ya uzawa na kujitahidi kwa kiasi kikubwa kujiepusha na athari za Kiswahili sanifu na lugha za kigeni, kutokana na hali hiyo lugha yao bado haijapata athari kubwa ya Kiswahili sanifu na lugha nyingine. Maeneo ya Madenjani, Mchangamdogo, Kiuyu na Kangagani yameteuliwa kuwakilisha Pemba nzima. Kothari 2009 anaeleza kwamba, uchunguzi kifani ni aina bora ya usanifu kwa sababu inamfanya mtafiti kutumia muda mfupi na gharama nafuu kupata data za utafiti na kasha kukamilisha malengo ya utafiti wake.

3.7 Mbinu za Kuchambua na Kufafanua Data

Kwa mujibu wa Jamal na Kamuzora (2008) wakimnukuu Kothari (2004), uchambuzi wa data ni mchakato wa kuchanganua taarifa fulani zilizopo ili kupata mpangilio wamahusiano miongoni mwa makundi mbalimbali ya taarifa zilizokusanywa. Data

katika utafiti huchambuliwa na kufafanuliwa kwa kutumia mikabala ya aina mbili. Mkabala wa kimaelezo na mkabala wa kitakwimu. Kwa mujibu wa Walliman (keshatajwa) mkabala wa kiidadi (kitakwimu) ni mbinu ya kuchambua na kufafanua data kwa kutumia namba ili kurekodi taarifa na kuwasilisha kwa kutumia mbinu zakitakwimu.

Enon (1998) anaeleza kuwa mkabala usio wa kiidadi (kimaelezo) ni mbinu ya kuchambua na kufafanua data ambapo mtafiti hueleza na kubainisha data zake kwakutumia maelezo. Katika utafiti huu mtafiti alijikita zaidi kwenye uchambuzi unaozingatia mkabala usio wa kiidadi (kimaelezo). Mtafiti alijishughulisha na maswali ya lugha na lugha inahitaji usahihi wa vipashio vitumikavyo kujenga lugha hiyo, bila kuzingatia sana wingi au uchache wa idadi ya wazungumzaji. Kwa hivyonjia ya uchambuzi wa kimaelezo inaonekana kufaa zaidi kuliko ule wa kiidadi. Kutokana na sababu hiyo mtafiti alitumia mkabala usio wa kiidadi kufafanua na kuchambua data kwa pale alipolazimika kufanya hivyo.

3.8 Muhtasari wa Sura

Maeneo ambayo yamefafanuliwa ndani ya sura hii ni pamoja na eneo la utafiti ambalo ni Madenjani, Mchangamdogo, Kiuyu na Kangagani, sampuli, usanifu wa utafiti, mtafiti amebainisha mbinu alizotumia katika ukusanyaji wa data ambazo ni mbinu ya dodoso, usaili na uchunguzi makini, mbinu za kukusanya data. Katika usampulishaji watoa taarifa ambao ni watu hamsini ambapo mtafiti aliteua kumi kutoka kilakijiji wenye umri kati ya miaka sitini na kuendelea kwa kutumia usampulishajibahati nasibu.

SURA YA NNE

UWASILISHAJI, UFAFANUZI NA UCHANGANUZI WA DATA

4.1 Utangulizi

Sura hii inawasilisha na kujadili data za utafiti. Data hizo ziliwasilishwa na kujadiliwakulingana na malengo mahsusi ya utafiti ambayo ni kuchunguza muwachano wa kiisimu kati ya Kiswahili Sanifu na lahaja ya Kipemba. Kiswahili Sanifu na Kipemba kwa mujibu wa utafiti huu vimeachana kwenye vipengele vya kifonolojia, kimofolojia na mfumo angami wa lahaja Sanifu na Kipemba. Vipengele vidogo vidogo vilivyoangaliwa kwenye sura hii ni muachano wa matumizi ya sauti; Kisanifu kinaweza kutumia sauti fulani katika uandishi na utamkaji wa neno na Kipemba kikatumia sauti nyengine badala yake. Kimofolojia Kisanifu kimewachana na Kipemba kwenye viambishi nje, viambishi vinavyowakilisha nafsi pamoja na matumizi ya kitenzi shirikishi. Pia mtafiti ameshuhudia muwachano uliopo katika matumizi ya vivumishi vimilikishi, vivumishi vya idadi dhahiri na vivumishi vya msisitizo. Kwenye mfumo angami lahaja mbili hizi zimeachana kwenye kiingizi *haya*, *viangama awali*, *viangama tamati*, *viangama vielezi*, *viangama tamati viwakilishi*, *viangama tamati vimilikishi* na *viangamatamati viingizi*. Vipengele vyote hivyo vimechambuliwa ili kujibu maswali yaliyowekwa kutegemeana na malengo mahususi ya utafiti huu.

4.2 Muachano wa Kifonolojia

Mtafiti wa kazi hii alipokwenda uwandani mwezi Julai (2017), kwa kutumia mbinu yake ya hojaji na ushudiaji amegundua kwamba Kipemba kinamuachano wa hali ya juu kati yake na Kiswahili Sanifu kwenye baadhi ya matamshi ya maneno fulani

fulani. Alizigundua taarifa hizi katika hojaji alizozikusanya baada ya kujazwa na watafitiwa wake. Vile vile alipata taarifa hizi kwa mbinu ya ushuhudiaji pale alipokwenda kushiriki kwenye shughuli mbalimbali za kijamii.

4.2.1 Muachano katika Matumizi ya Sauti [sh]

Katika baadhi ya maneno, mahali ambapo, waongaji wa Kiswahili Sanifu hutumia sauti [ch], wazungumzaji wa Kipemba wanatumia sauti [sh]. Data nambari 6 inatumika kama mfano kushadidia hoja iliyotajwa na mtafiti hapo juu.

Data 6

KS

Chumvi

Chungwa

Chawa

Uchi

Chaza

KP

shumvi

shungwa

shawa

ushi

shaza

Mifano hiyo hapo juu inaeka wazi kwamba sauti [ch] ambayo ni kipasuo kwamizi kisoghuna cha kaakaagumukatika Kiswahili Sanifu hudhihiri kama [sh] kikwamizi cha kaakaa gumu kisoghuna katika Kipemba. Kwa msingi huu mtafiti ameshawishika kusema kwamba Kisanifu kimewachana kifonolojia na Kipemba katika eneo hili.

4.2.2 Muachano katika Matumizi Sauti [z]

Katika baadhi ya maneno, mahali ambapo watumiaji wa Kiswahili Sanifu hutumia sauti [j], watumiaji wa Kipemba wanatumia sauti [z]. Data nambari () hapo chini inatumika kama mfano kushadidia hoja iliyotajwa na mtafiti hapo juu.

Data 7

Mfano:

KS	KP
Jicho	zicho
Jino	zino
Jina	zina
Jiko	ziko

Kwa ujumla mtafiti anaweza kusema kuwa sauti [z] ambayo ni kikwamizi ghuna cha ufizi, kilichodhihiri katika lahaja ya Kipemba, imejitokeza kuwa ni kipasuo kwamizi ghuna[j], katika Kiswahili Sanifu. Matumizi ya sauti [z] yameonekana kushamiri zaidi kaskazini mashariki ya kisiwa cha Pemba, hasa katika maeneo ya Maziwang'ombe na Shumba mjini, ambako ndiko mtafiti alikoipata data hii.

4.2.3 Muachano wa Sauti [ky]

Katika baadhi ya maneno, wazungumzaji wengi wa Kiswahili Sanifu hutumia sauti [ch], ilhali wazungumzaji wa Kipemba wanatumia sauti [ky]. Data nambari (4.2.3) inatumika kama mfano kushadidia hoja iliyotajwa na mtafiti hapo juu. Mtafiti wa kazi hii alipata data hii mwezi Julai mwaka (2017), alipoenda kukusanya data huko Mchanga Mdogo kwa mbinu ya hojaji na ushuhudiaji.

Data 8**Mfano:****KS**

Chakula

Changu

Chano

Chanda

KP

kyakula

kyangu

kyano

kyanda

Mifano aliyoibainisha mtafiti hapo juu inatuthibitishia kwamba waongaji wa Kipemba huitumia sauti ky katika baadhi ya maongezi yaona sauti hii haipatikani katika Kiswahili Sanifu. Waongaji wa Kiswahili Sanifu hutumia sauti [ch], kama ilivyoainishwa hapo juu.

Nadhari ya Isimulinganishi imemuwezesha mtafiti wa kazi hii kuweza kubaini tofaut za wazi kabisa zinazoonisha muwachano wa Kifonolojia baina ya lahaja Sanifu na lahaja ya Kipemba. Amefikia suluhisho hili kwa kuangalia kanuni ya msingi ya nadharia hii ambayo inasema kuwa jambo la msingi la mbinu hii ni kuzilinganisha lugha mbili au zaidi ili kubainisha tofauti na mabadiliko ya mifumo ya fonolojia, mofolojia na sintaksia inavyojitokeza. Katika eneo hili mabadiliko ya mfumo kifonolojia yamejitokeza wazi vaina ya lahaja Sanifu na Kipemba, hivyo nadharia teule imeakisiwa kwa uwazi kabisa.

4.3 Muachano wa Kimofolojia

Licha ya muachano wa kifonolojia, mtafiti katika ukusanyaji wa data zake katika kujibu swali la pili, aligundua vipengele kadha vya kimofolojia vilivyojitokeza katika

muachano wa Kiswahili Sanifu na lahaja ya Kipemba. Data zote zilizohusiana na lengo la pili mtafiti alizipata uwandani; Maziwangombe, Shumba Mjini, Mchangamdogo na Kiuyu Minungwini. Data hizi zilikusanywa kati ya mwezi Julai na Agast (2017). Muachano alioushuhudia umejitokeza katika vipengele vifuatavyo kama vilivyofafanuliwa hapo chini:-

4.3.1 Muachano katika Viambishi Njeo Uyakinishi

Kila lugha katika ulimwengu inakuwa na mofu/viambishi njeo zinavyowakilisha nyakati mbalimbali. Mtafiti wakati alipokusanya data zake kwa njia zote alizoziteua (hojaji, mahojiano na ushuhudiaji aligundua kwamba Kipemba kinawakilishwa na mofu kadha kwenye njeo za nyakati tofauti. Pia akabaini jinsi mofu hizo zinavyoachana na Kiswahili Sanifu. Jaduweli na () hapo chini linaonesha muachano uliopo baina ya Kiswahili na Kipemba, kwenye viambishi njeo na matumizi yake.

Jedwali na. 4.1: Muachano wa Viambishi Njeo baina ya Kiswahili Sanifu na Kipemba (uyakinishi)

Njeo ya Wakati uliowakilishwa	KISWAHILI SANIFU		KIPEMBA	
	Kiambishi Njeo	Matumizi	Kiambishi Njeo	Matumizi
Wakati uliopita	-li-	alipita, tulipita, walipita	-e-	epita, tweepita wepita
Wakati timilifu	-me-	amepita, tumepita, wamepita,	-n(a)-	kanpita, tunpita, wanpita
Wakati uliopo	-na-	anapita, tunapita, wamnapita	-a-	apita, twapita, wapiti

Chanzo: Data ya Uwandani (2017)

Katika jadwali liliopo hapo juu tumeona kwamba viambishi njeo vya Kipemba kwa wakati ulipita, timilifu na uliopo ni {e}, {n (a)} pamoja na {a}. Katika mdhihiriko wa vitenzi vya Kipemba katika njeo ya wakati uliopita na uliopo lazima kujitokeze muundo ndani na muundo nje kwenye matumizi ya vitenzi hivyo. Kwa muktadha huo pia kuna michakato ya kifonolija iliyojitokeza katika mabadiliko hayo. Hoja hiyo inashadidiwa na jedwali (4.3.1) liliopo hapo chini:-

Jedwali na. 4.2: Michakato ya Kifonolojia yanayogeza Muundo Ndani kwenda Muundo Nje katika matumizi ya Kiambishi Njeo Wakati uliopita

Muundo Ndani	Michakato ya Kifonolojia	Muundo Nje
a- e -pita	udondoshaji wa kiambishi {a}	Epita
tu- e -pita	uyeyushaji wa irabu / u / nakuwa / w /.	Twepita
wa- e -pita	udondoshaji wa irabu /a/ ambayo ni sehemu ya kiambishi nafsi ya tatu uwingi.	Wepia
a- a -pita	udondoshaji wa kiambishi {a} aidha cha njeo au cha nafsi.	Apita
tu- a -pita	uyeyushaji wa irabu / u / na kuwa / w /.	Twapita
wa- a -pita	udondoshaji wa kiambishi {a} aidha cha njeo au cha nafsi.	Wapiti

Chanzo: Data ya Uwandani (2017)

4.3.2 Muachano katika Viambishi Njeo Ukanushi

Kipengele (4.3.1) kimeonesha jinsi Kipemba kilivyoachana na Kiswahili Sanifu kwenye viambishi njeo. Muachano huo ulikuwa katika uyakinishi tu. Viambishi njeo vya ukanushi kwenye Kiswahili Sanifu na Kipemba vinalingana isipokuwa katika njeo ya wakati uliopita. Kiswahili Sanifu katika wakati uliopita kwenye ukanushi hutumia kiambishi {-ku-}, ilhali Kipemba hutumia Kiambishi {-e-}, kwenye njeo ya wakati huo.

Data 9

Mfano

KS	KP
Sikulima	selima
Hatukulima	hatwelima
Hukulima	hwelima
Hamukulima	hamwelima
Hakulima	helima
hawakulima	hawelima

Katika mifano iliyodhihirishwa hapo juu mtafiti amegundua kwamba kwenye lahaja ya Kipemba kumejitokeza mabadiliko kutoka muundo ndani kwenda muundo nje, kama ilivyodhihiri katika jadweli na (4.3)

Jedwali na. 4.3: Muachano katika Matumizi ya Viambishi Njeo (Ukanushi)

Muundo Ndani	Michakato ya Kifonolojia	Muundo Nje
si-e-lima	udondoshaji wa irabu /i/ ambayo ni sehemu ya kiambishi nafsi ya kwanza umoja ukanushi.	Selima
ha-tu-e-lima	uyeyushaji wa irabu /u/ na kuwa /w/.	Hatwelima
ha-u-e-lima	udondoshaji wa irabu /a/ ambayo ni sehemu ya kiambishi kanushi {ha} na uyeyushaji wa irabu /u/ na kuwa /w/.	Hwelima
ha-mu-e-lima	uyeyushaji wa irabu /u/ na kuwa /w/.	Hamwelima
ha-a-e-lima	Udondoshaji wa irabu /a/ambayo ni sehemu ya kiambishi kanushi {ha} na kiambishi nafsi ya tatu umoja {a}	Helima
ha-wa-e-lima	Udondoshaji wa irabu /a/ ambayo ni sehemu ya kiambishi nafsi ya tatu wingi {wa}.	Hawelima

Chanzo cha Data: Uwandani (2017)**4.3.3 Muwachano katika Matumizi ya Kiambishi Njeo ya kwenye Nafsi ya****Kwanza Umoja**

Kiambishi njeo cha wakati ujao ni {-ta-} kwa Kiswahili Sanifu na Kipemba pia. Hata hivyo kwenye kitenzi kinachoonisha nafsi ya kwanza umoja hujitokeza muachano

mkubwa kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba, kwenye matumizi. Kiswahili Sanifu hukitumia kiambishi hicho kama kilivyo, ilhali Kipemba hukitumia baada ya kukidondosha kiambishi nafsi na kukipa kiambishi njeo hali ya mpumuo. Mifano katika data (4.3) inatoa ushahidi juu ya hayo yaliyoelezwa na mtafiti.

Data 10

Mfano

KS	KP
Nitasoma	t ^h asoma
Nitalima	t ^h alima
Nitacheka	t ^h acheka
Nitapenda	t ^h apenda
Nitacheza	t ^h acheza

Katika eneo hili mtafiti wa kazi hii ametumia nadharia mbili zote kwa pamoja. Ametumia nadharia ya Isimulinganishi ili aweze kuzilinganisha lahaja hizi mbili kimofolojia kwa lengo la kubaini mabadilko na tofauti za msingi zinazojitokeza kwenye viambishi njeo na halibaina yao. Pia ametumia nadharia ya kimofonolojia ili kudhihirisha mofu za njeo zilizojenga vitenzi katika lahaja zote mbili. Nadharia ya mofonolojia kama ilivyodhihirishwa kwenye -----ina kazi tatu. Moja miongoni mwa kazi hiyo ni kudhihirisha mofu vijenzi. Hapa nadharia hii imeakisiwa vya kutosha kwa kuwa mtafiti ameziona wazi wazi mofu z anjeo kwenye Kipemba na lahaja Sanifu pia. Rejea kipengele (4.3-4.3.2),

4.4 Muachano katika Uwasilishaji na Matumizi ya Viambishi Nafsi

Kipemba hutumia kiambishi n(i) kuwakilisha nafsi ya kwanza umoja, kama ilivyo kwenye Kiswahili Sanifu. Muachano pekee uliopo katika matumizi ya nafsi ya kwanza umoja ni kwamba Kipemba kinatumia kiambishi **{-hi-}** kuwakilisha nafsi ya kwanza umoja. Ingawa ikichunguzwa kwa makini kiambishi **{-hi-}** kitaoneka kinawakilisha kiambishi nafsi ya kwanza umoja **{-ni-}** na kiambishi **{-ki-}** cha kuendelea kwa tendo kwa pamoja. Pia kiambishi hi hutumika kuonesha tendo lililokuwa likitendeka siku za nyuma na si katika mazingira mengine yoyote.

Data 11

Mfano:

KS

nikiiba

nikifahamu

nikilima

nikisoma

nikilewa

KP

hiiba

hifahamu

hilima

hisoma

hilewa

Kiambishi kitumikacho kuwakilisha nafsi ya kwanza uwingi kwenye Kipemba na Kiswahili Sanifu ni **{-tu-}**. Muachano baina ya watumiaji wa lahaja mbili hizi unajitokeza kwenye mdhihiriko wa kiambishi chenyewe. Katika mazingira yote Kiswahili Sanifu hutumia muundo wa ndani **{-tu-}** wa kiambishi hiki. Ilhali Kipemba katika baadhi ya mazingira hutumia muundo wa nje **{-tw-}** wa kiambishi hiki. Matumizi hayo hujitokeza pale ambapo kiambishi **{-tu-}** hukutana na kiambishi

njeo cha wakati uliopita **{-e-}** na wakati uliopo **{-a-}** katika Kipembakama ilivyo katika mifano hapo chini.

Data 12

Mfano

KS

tulipiga

tuliimba

tunaimba

KP

tu-e-piga (twepiga)

tu-e-imba (tweimba)

tu-a-imba (twaimba)

Kiambishi kitumikacho kuwakilisha nafsi ya pili uwingi kwenye Kipemba na Kiswahili Sanifu ni **{-mu-}**. Muachano baina ya watumiaji wa Kiswahili Sanifu na lahaja ya Kipemba unabainika kwenye mdhihiriko wa kiambishi chenyewe. Katika mazingira yote Kiswahili Sanifu hutumia muundo wa ndani **{-mu-}** wa kiambishi kinachowakilisha nafsi ya pili wingi. Kipemba kwa upande wake katika baadhi ya mazingira hutumia muundo wa nje wakiambishi hicho **{-mw-}**. Matumizi ya aina hiyo hudhihirika pale ambapo kiambishi **{-mu-}** hukutana na kiambishi njeo cha wakati uliopita **{-e-}** na wakati uliopo **{-a-}** katika Kipemba kama ilivyo katika mifano hapo chini.

Data 13

Mfano

KS

mulipiga

muliimba

munaimba

KP

mu-e-piga (mwepiga)

mu-e-imba (mweimba)

mu-a-imba (mwaimba)

Kwenye nafsi ya pili umoja Kipemba kinatumia kiambishi u kama ilivyo katika Kiswahili Sanifu. Muachano unajitokeza pale ambapo Kipemba hutumia kiambishi cha ziada ku na kukitumia kiambishi u katika muundo wake wa nje {-w-}.

Data 14

Mfano

KS

ulicheza

umecheza

unacheza

umerudi

KP

wecheza

kuncheza

wacheza

kunrudi

Muundo wa ndani wa kiambishi kinachowakilisha nafsi ya pili umoja ni {u-} ambayo hugeuka kuwa mundo wa nje {w-} pale inapokutana na kiambishi nje cha wakati uliopita {-e-} na wakati uliopo {-a-} katika Kipemba kama ilivyojitokeza katika mfano namba (4.3.2) kwenye neno la kwanza na la tatu hapo juu. Kwenye nafsi ya tatu umoja Kipemba kinatumia kiambishi a kama ilivyo katika Kiswahili Sanifu. Muachano unajitokeza pale ambapo Kipemba hutumia kiambishi cha ziada ka na kukitumia kiambishi a katika muundo wake wa nje {-e-}.

Data 15

Mfano

KS

alicheza

amecheza

amerudi

KP

echeza

kancheza

kanrudi

Muundo wa ndani wa kiambishi kinachowakilisha nafsi ya tatu umoja ni **{a-}** ambayo hugeuka kuwa **{e-}** pale inapokutana na kiambishi nje cha wakati uliopita **{-e-}** katika Kipemba kama ilivyojitokeza kati mfano namba (4.3.2) kwenye neno la kwanza.

Waongeeji wa Kipemba na Kiswahili Sanifu wote kwa pamoja hutumia kiambishi **{wa}** kuwakilisha nafsi ya tatu uwingi. Muachano baina ya watumiaji wa lahaja mbili hizi unajitokeza kwenye mdhihiriko wa kiambishi chenyewe katika baadhi ya mazingira. Katika hali zote Kiswahili Sanifu hutumia muundo wa ndani **{-wa-}** wa kiambishi hiki. Ilhali Kipemba katika baadhi ya nyakati hutumia muundo wa nje **{-we-}**. Matumizi hayo hujitokeza pale ambapo kiambishi **{-wa-}** hukutana na kiambishi nje cha wakati uliopita **{-e-}** na kusababisha udondosha wa irabu /a/. Mtafiti amelishadidia kwenye mifano ifuatayo hapo chini.

Data 16

Mfano

KS

walipiga

walipika

walikula

KP

wa-e-piga (wepiga)

wa-e-pika (wepika)

wa-e-kula (wekula)

Hapa mtafiti ametumia nadharia mbili vile vile. Ametumia nadharia ya Isimulinganishi kwa shabaha ya kuchunguza uwiano wa lahaja hizi mbili ili apate kuona kwa kiasi gani kuna mabadiliko miongoni mwa lahaja hizi mbili. Amefanya hivyo kwa lengo la kubaini mabadiliko na tofauti za msingi zinazojitokeza kwenye

viambishi nafsi vaina yao. Pia ametumia nadharia ya kimofofonolojia ili kudhihirisha mofu za nafsi zilizojenga vitenzi katika lahaja zote mbili. Moja miongoni mwa kazi ya nadharia hii ni kudhihirisha mofu vijenzi. Hapa nadharia hii imeakisiwa vya kutosha kwa kuwa mtafiti ameziona wazi wazi mofu za nafsi kwenye Kipemba na lahaja Sanifu pia.

4.5 Muachano katika Matumizi ya Kitenzi Shirikishi

Kitenzi shirikishi ni kitenzi kinachohusisha au kushirikisha kati ya nomino kiima na nomino arifu au kivumishi arifu. Umbo asili la kitenzi kishirikisha katika Kiswahili Sanifu ni ‘**ni**’ katika uyakinishi na ‘**si**’ katika ukanushi. Kiswahili Sanifu daima hilitumia umbo hili katika kuwakilisha nafsi zote sita. Kitenzi shirikishi ‘**ni**’ hutumika katika uyakinishi na ‘**si**’ katika ukanushi. Kipemba kwa upande wake hutumia umbo linalowakilisha kiambishi nafsi mahali pa kitenzi shirikishi kwenye uyakinishi. Mtafiti ametoa mifano kwenye jadweli namba (4.5) ili kuthibitisha hoja zake.

Jedwali na. 4.4: Matumizi ya Kitenzi Kishirikishi katika lahaja ya Kipemba

Kiambishi Nafsi	Matumizi ya Kitenzi Shirikishi katika Tungo Sahili	
	Kiswahili Sanifu	Kipemba
Nafsi ya Kwanza Umoja (ni)	Mimi ni mtoto	Mimi ni ntoto
Nafsi ya Kwanza Uwingi (tu)	Sisi ni watoto	Sisi tu watoto
Nafsi ya Pili Umoja (u)	Wewe ni motto	Wewe u ntoto
Nafsi ya Pili Uwingi (mu)	Nyinyi ni watoto	Nyinyi mu watoto
Nafsi ya tatu umoja (a)	Yeye ni motto	Yeye yu ntoto
Nafsi ya tatu uwingi (wa)	Wao ni watoto	Wao ni watoto

Chanzo cha Data: Uwandani (2017)

Kwenye nafsi ya tatu wingi mtafiti amebaini kuwa kiambishi ‘**ni**’ kimetumika kwenye Kiswahili Sanifu na kwenye Kipemba pia na kwa hivyo hakuna muachano uliojitokeza hapo.

Hapa nadharia ya isimulinganishi ndiyo iliyotumika. Imechukuliwa kuzilinganisha lahaja mbili; lahaja Sanifu na lahaja ya Kipemba. Msingi mkuu wa nadharia hii ni kuzilinganisha lugha mbili au zaidi ili kubainisha tofauti na mabadiliko ya mifumo ya fonolojia, morfologija na sintaksia inavyojitokeza. Hapa vitenzi vishirikishi vya lahaja mbili hizi vimeainishwa kwa uwazi na kuweza kulinganishwa ili kuona mabadiliko na tofauti zilizojitokeza kimatumizi baina yao.

4.6 Muachano katika Matumizi ya Vivumishi Vimilikishi

i) Vivumishi Vimilikishi vya Nafsi 2

Kwa upande wa vivumishi vimilikishi vya nafsi ya pili umoja na wingi, kunaonekana kuwepo muachanomkubwa kati ya lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu. Wakati Kiswahili Sanifu kinatumia neno zima la umilikishi kuizungumzia nomino inayovumishwa, Kipemba kwa upande wake, hudondosha baadhi ya vijenzi vya vimilikishi hivyo kwa kutumia kanuni ya udondoshaji. Baada ya udondosha kijisehemu cha neno kilichobakia huangama kwenye nomino inayokusudiwa kuvumishwa na kuonekana kama neno moja kama inavyoonekana kwenye jedwali (4.4).

Jedwali na: 4.5: Muachano katika matumizi ya Vivumishi Vimilikishi vya Nafsi ya Pili

Ngeli	Kiswahili Sanifu		Kipemba	
	U	W	U	W
$\frac{1}{2}$	mzee wako	wazee wako	nzeewo	Wazeewo
$\frac{3}{4}$	mti wako	miti yako	ntiwo	Mitiyo
$\frac{5}{6}$	jiwe lako	mawe yako	jiwelo	Maweyo
$\frac{7}{8}$	kiti chako	viti vyako	kiticho	Vitivyo
$\frac{9}{10}$	nguo yako	nguo zako	nguo	Nguozo
$\frac{11}{12}$	uzi wako	nyuzi zako	uziwo	nyuzizo
$\frac{13}{14}$	ugonjwa wako	magonjwa yako	ugonjwawo	magonjwayo

15	kucheza kwako	-	kuchezako	-
16	Pahali pako	Mwahali mwako	pahalipo	Mwahalimo
17	nyumbani mwako	nyumbani mwako	nyumbanimo	nyumbanimo
18	kwahali kwako	kwahali kwako	kwahaliko	Kwahaliko

Chanzo cha data: Uwandani (2017)

iii) Vivumishi Vimilikishi vya Nafsi 3

Bakari (2015) na Juma (2011) wamekuja na maoni yasemayo kwamba, kama ilivyo katika vivumishi vimilikishi vya nafsi ya pili umoja na wingi, kunaonekana kuwepo tofauti kubwa baina ya lahaja ya Kipemba na Kitumbatu kwenye vivumishi vimilikishi vya nafsi ya tatu, umoja na wingi. Mtafiti wa kazi hii nae pia amebaini kuwepo muachano mkubwa baina ya lahaja ya Kipemba na Kiswahili Sanifu. Wakati Kiswahili Sanifu kinatumia neno zima la umilikishi wa nafsi ya tatu umoja na wingi kuizungumzia nomino inayovumishwa, Kipemba kwa upande wake, hudondosha baadhi ya vijenzi vya vimilikishi hivyo kwa kutumia kanuni ya udondoshaji kama inavyoonekana kwenye jeduweli (4.5). Ifatayo hapo chini ni jedwali () linaloonyesha mifano ya tungo za vivumishi vimilikishi zinavyoachana baina ya lahaja za Kipemba na Kiswahili Sanifu.

**Jedwali na. 4.6: Muachano katika Matumizi ya Vivumishi Vimilikishi vya Nafsi
ya Tatu**

Ngeli	Kiswahili Sanifu		Kipemba	
1/2	mzee wake	wazee wake	nzeewe	wazeewe
3/4	mti wake	miti yake	Ntiwe	mitiye
5/6	jiwe lake	mawe yake	Jiwele	maweye
7/8	kiti chake	kiti vyake	kitiche	vitivye
9/10	nguo yake	nguo zake	nguoye	nguoze
11/12	uzi wake	nyuzi zake	uziwe	nyuzize
13/14	ugonjwa wake	magonjwa yake	ugonjwawe	magonjwaye
15	Kucheza kwake	-	kuchezakwe	-
16	pahali pake	mwahali mwake	pahalipe	mwahalimwe
17	nyumbani mwake	nyumbani mwake	nyumbanimwe	nyumbanimwe
18	kwahali kwake	kwahali kwake	kwahalikwe	kwahalikwe

Chanzo: Uwandani (2017)

Kwa muhtasari kuhusu muwachano wa viambishi viimilikishi vya baina ya Kipemba na Kiswahili Sanifu umeonesha hapo chini katika Jedwali ()

**Jedwali na. (4.7): Muhutasari unaoonesha Muachano wa Viambishi Vimilikishi
kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba**

Ngeli		Kiswahili Sanifu		Kipemba	
		N2	N3	N2	N3
1/2	U	<i>Wako</i>	<i>Wake</i>	<i>-wo</i>	<i>-we</i>
	W	<i>Wako</i>	<i>Wake</i>	<i>-we</i>	<i>-we</i>
3/4	U	<i>Wako</i>	<i>Wake</i>	<i>-wo</i>	<i>-we</i>
	W	<i>Yako</i>	<i>Yake</i>	<i>-yo</i>	<i>-ye</i>
5/6	U	<i>Lako</i>	<i>Lake</i>	<i>-lo</i>	<i>-le</i>
	W	<i>Yako</i>	<i>Yake</i>	<i>-yo</i>	<i>-ye</i>
7/8	U	<i>Chako</i>	<i>Chake</i>	<i>-cho</i>	<i>-che</i>
	W	<i>Vyako</i>	<i>Vyake</i>	<i>-vyo</i>	<i>-vye</i>
9/10	U	<i>Yako</i>	<i>Yake</i>	<i>-yo</i>	<i>-ke</i>
	W	<i>Zako</i>	<i>Zake</i>	<i>-zo</i>	<i>-ke</i>
11/12	U	<i>Wako</i>	<i>Wake</i>	<i>-wo</i>	<i>-we</i>
	W	<i>Zako</i>	<i>Zake</i>	<i>-zo</i>	<i>-ze</i>
13/14	U	<i>Wako</i>	<i>Wake</i>	<i>-wo</i>	<i>-we</i>
	W	<i>Yako</i>	<i>Yake</i>	<i>-yo</i>	<i>-ye</i>
15	U	<i>Pako</i>	<i>Pake</i>	<i>-po</i>	<i>-pe</i>
16	U	<i>Kwako</i>	<i>Kwake</i>	<i>-ko</i>	<i>-kwe</i>
17	U	<i>Mwako</i>	<i>Mwake</i>	<i>-mwo</i>	<i>-mwe</i>
18	U	<i>Kwako</i>	<i>Mwake</i>	<i>-ko</i>	<i>-kwe</i>

Chanzo cha data: Uwandani 2017

4.7 Muachano katika Kivumishi Kimilikishi –ngwa baina ya Kiswahili

Sanifu na Kipemba

Waongeeji wa Kiswahili Sanifu hutumia irabu ya a-unganifu + watu (-a + watu) wananapoongelea umilikishi wa jambo la mtu ambaye hakuainishwa wazi wazi. Kwa upande mwingine, waongeeji wa lahaja ya Kipemba hutumia kipashio ‘–ngwa’ kubainisha umilikishi wa mtu wa aina hiyo. Data iliyopo chini inaonyesha ushahidi wa jambo hilo:-

Data 17

- a) **KS:** Mke wa watu
KP: Nkengwa
- b) **KS:** Mlango wa watu
KP: Nlangongwa
- c) **KS:** Nyumba ya watu
KP: Nyumbangwa
- d) **KS:** Nchingwa
KP: Nchi ya watu

Kwa ujumla muachano mkubwa unajitokeza katika vivumishi vimilikishi vya nomino baina ya Kiswahili Sanifu na Kipemba. Muachano huounajidhirisha katika nafsi ya pili na ya tatu kwenye maumbo ya umoja na wingi. Umilikishi wa mtu asiye bainishwa pia unaonyesha muachano baina ya Kiswahili Sanifu na Kipemba.

4.8 Muachano wa Vivumishi vya Idadi isiyo Dhahiri baina ya Kiswahili

Sanifu na Kipemba

Vivumishi vya idadi isiyo dhahiri huundwa na mizizi –**ingi**, **-dogo**, **-ingine**, **-o-ote**.

Kuna tofauti ya vipatanishi vya nomino kwa baadhi ya vivumishi baina ya Kiswahili

Sanifu na Kipemba kama inavyodhihiri kwenye data hapo chini.

Data 18

KS

KP

(a) Wakulima wengi	wakulima wangi
(b) Mayai mengi	mayai mangi
(c) Kiti kingine	kiti chengine
(d) Kitu chochote	kitu kyokyote

4.9 Muachano wa Vivumishi vya Msisitizo kati ya Kiswahili Sanifu na

Kipemba

Kuna muachano mdogo wa vivumishi vya msisitizo ambavyo hutumiwa kusesitiza nomino iliyotajwa baina ya Kiswahili Sanifu na Kipemba. Vivumishi hivi huundwa na mzizi –enyewe katika Kiswahili Sanifu na katika Kipemba mzizi huo hubadilika na kuwa –inyiwe, yaani irabu /e/ ya Kiswahili Sanifu, hugeuka na kuwa /i/ katika Kipemba, e > i. Mtafiti ameyathibitisha hayo katika data.

Data 19**KS****KP**

(a) Mzee mwenyewe	nzee mwinyiwe
(b) Wasichana wenyewe	wasichana winyiwe
(c) Nyumba yenyewe	nyumba yinyiwe
(d) Shamba lenyewe	shamba linyiwe

Nadharia ya Isimukinganishi ndiyo iliyotumika kuainisha ulinganifu uliopo baina ya Kiswahili Sanifu na lahaja ya Kipemba katika matumizi ya vivumishi vya aina mbalimbali tangu kwenye kipengele 4-6-49. Msingi mkuu wa nadharia hii ni kuzilinganisha lugha mbili au zaidi ili kubainisha tofauti na mabadiliko ya mifumo ya fonolojia, mofolojia na sintaksia inavyojitokeza. Ubainisha wa vivumishi ni uainishaji wa kimofolojia. Tumeona kwamba Kipemba kimeachana kabisa na Kiswahili Sanifu katika matumizi ya vivumishi, hivyo kuainisha tofauti na mabadiliko yanayitokea vaina ya lahaja hizi. Dai hili moja kwa moja linakidhi mahitaji ya nadharia linganganishi kama ilivyochambuliwa (4.9).

4.10 Muachano katika Matumizi ya Viangama kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba

Katika Kiswahili Sanifu matumizi ya viangama hujitokeza kwa nadra sana. Lakini katika Kipemba matumizi ya viangama hujitokeza kwa vingi sana. Kipemba kina viambishi vingi vyenye sifa ya kuwa viangama. Hali hii imetokana na ile sifa ya lahaja ya kipemba kuwa na maneno mengi yaliyofupishwa na kuungwa katika neno lililo karibu nalo. Hata hivyo, kutokana na utafiti huu Kipemba kimebainika kuwa na

viangama sahili pekee. Haya ameyagundua mtafiti alipokuwa akichunguza kwa kutumia njia ya ushuhudiaji huko uwandani kwenye mwezi wa Julai na Agosti 2017.

Katamba na Stonham (2006) wameeleza kwamba katika Kipemba kuna viangama sahili. Viangama sahili hivi vinaweza kuwa mwanzoni au mwishoni mwa neno. Katika Kipemba kuna viangama awali na viangama tamati. Hata hivyo viangama tamati ni vingi zaidi ukilinganisha na viangama awali kutegemea na muundo uliotumika katika sentensi. Mtafiti wa kazi hii ameanesha kwa ufupi jinsi matumizi ya viangama yanavyofanyika katika lahaja ya Kipemba.

4.10.1 Muachano wa Kimatumizi ya Kiunganishi ‘hata’ kati ya Kiswahili

Sanifu na Lahaja ya Kipemba

Kiunganishi hata katika Kipembahakitumiki kama nenolinalojitegemea kama vile itumikavyo katika Kiswahili Sanifu na badala yake hutumika kama kiangama. Neno **hata** katika Kipemba, hudondosha silabi yake ya mwanzo ‘**ha**’ na kubakia **ta** ambayo huegemezwa mwanzoni mwa neno lililo mbele yake. Uoni kama huu pia ulijitokeza katika kazi ya Said (2011). Kwa kushadidia hoja hii Said (keshatajwa) alitoa mifano ifuatayo:-

- a) Anakula (kwa pupa) mitijuu na watoto wake **hata** hakunambia karibu

KP: Avunganyia mitijuu na wanawe **takunambia** karibu

Data 20

- b) KS: Hajui hadithi hata moja

KP: Hajui hadithi **tamoja**

4.10.2 Muachano wa Kimatumizi ya Kiingizi haya kati ya Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipemba

Katika lahaja ya Kipemba aghlabumaswali huanza kwa neno **haya**. Hata hivyo, neno hilo halitumiki kama lilivyo, bali hudondoshwa silabi yake ya pili (**ya**) na kubaki **ha** peke yake, ambayo huungwa mwanzoni mwa neno lililo mbele yake. Kiangama awali **ha** hutumika katika maswali kuonyesha shauku ya kutaka kuelewa.

Data 21

- a) **KS:** Haya basi hili linakwenda wapi
KP: **H**abasi ili lenda wa?
- b) **KS:** Haya kwa nini?
KP: **H**akwa ni?
- c) **KS:** Haya ataka kimbiya mwana wa watu
KP: Haatakaa kimbiba mwanangwa

4.10.3 Muachano wa Kimatumizi wa Viangama Awali kati ya Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipembavinavyotokana na Udondoshaji wa baadhi ya Vijenzi vyake

Sauti au silabi hudondoshwa katika maneno mengi ya Kipemba na sehemu iliyobakiahuegemezwa na neno jingine lililo karibu yake.

Data 22

Mfano:

KS	KP
a) nishanunua	nshanunua
b) nenda sokoni	n ndasokoni

Katika mfano a) kuna sauti [i] iliyodondoshwa katika neno nishanunua na kubaki nshanunua. Neno nenda imedondoshwa sauti ena kubaki **anda**.

4.10.4 Muachano wa Kimatumizi ya Kiangama Tamati Kivumishikati ya

Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipemba

Katika kipemba kuna viangama tamati vivumishi. Kwa mujibu wa data iliyokusanywa uwandani kwa kutumia mbinu teule, kuna viangama kivumishi **pya** chenye maana ya yote katika Kiswahili Sanifu na viangama kivumishi ulizi **nga** katika Kipemba.

Jedwali na:: Muachano kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba katika Matumizi ya Viangama Tamati Vivumishi.

Jedwali na: 4.8: Muachano katika Matumizi ya Kiangama Tamati Kivumishi kati ya Kiswahili Sanifu na Lahaja ya Kipemba

Kiangama tamati kivumishi	KS	KP
Py	Watu wote wamehama	Watupya wanahama
Nga	Ampata shilingi ngapi	Kanpata shilinginga?

Chanzo cha Data: Uwandani (2017)

4.10.5 Viangami Vilezi

Utafiti umegundundua kuwa kuna vilezi tofauti vinavyoweza kutumiwa kama viangami katika Kipemba vilezi hivyo ni kama “ta, taa, to, po na shi.” Mifano ifuatayo inajidhihirisha kama ifuatavyo:

Jedwali na: 4.9: Viangama Vielezi katika Kipemba

Kiangama kielezi	Mfano katika lahaja ya Kipemba	Ufafanuzi wake katika Kiswahili Sanifu
Ta	Hana manenota maili	Hana maneno hata mawili
Taa	Etetataa kasha akendavye	Aligomba muda mrefu halafu akaenda zake
To	Nambia haya nioneto	Niambie haya nione vyema
Shi	Karibu ukaleshi	Karibu ukae chini
Nje	Nchukule wende naye ukonje tanyamaza	Mchukue wende naye huko nje atanyamaza

Chanzo cha Data: Uwandani (2017)**4.10.6 Muachano wa Viangama Tamati Viwakilishi**

Katika kiswahili sanifu na lahaja ya kipemba inaonekana kuna muachano mkubwa katika kipemba hudondosha baadhi ya vijenzi vyake na vilivyobakia hujiegemeza katica neno lililo karibu yake.

Data 23**Mfano****KS**

Unaniita mimi

Utakwenda na wewe

Munacheza mpira nyinyi

Mpe na yeye hicho kitambaa

KP

Unaniita miye

Utakwenda nawe

Munacheza mpira nyiye

Mpe naye hichhho ktamb

4.10.7 Muachano unaojitokeza katika Viangama Tamati Vimilikishi

Muachano unaojitokeza katika kiangama hiki ni kwamba katika Kswahili Sanifu hutumika neno zima, ilhali katika Kipemba hutumika kanuni ya udondoshaji na sehemu iliyobaki huegemezwa katika neno lililokaribu yake. Aghlabu kinachodondoshwa ni kijenzi **ak**.

Data 24

Mfano

KS

Mjomba wake amefika mapema

Mwanafunzi wako amefaulu

Askari wake wamepigwa

KP

Mjombawe amefika mapema

Mwanafunziwo amefaulu

Askariwe wamepigwa

4.10.8 Muachano wa Viangama Tamati Viulizi

Katika Kiswahili sanifu maneno yanayotumika kuuliza swali ni nini, wapi, vipi, kipi, lipi yakiwa mazima mazima, wakati katika lahaja ya Kipemba maneno hayo hutumika yakiwa katika hali ya uangama.

Date 25

Mfano

KS

Juma amekwend wapi

Wewe unakaa wapi

Nifanye nini nipate pesa

KP

Juma kankwendawa

wewe unakaawa

nifanyeje nipate pesa

4.10.9 Muhtasari wa Sura

Katika sura hii mtafiti amewasiisha na kujadili data za utafiti zilizokusanywa kwakuangalia muachano uliopo vaina ya lahaja ya Kiswahili Sanifu na lahaja ya Kipemba. Muachano uliojitokeza ni wa kifonolojia katika mpishano wa matumizi ya sauti kwenye matamshi ya baadhi ya maneno. Kwenye mofolojia pia Kiswahili Sanifu kimeachana na Kipemba kwenye viambishi nje na nafsi. Pia mtafiti amebainisha kujitokeza muundo ndani namuundo nje, kwenye mofonolojia ya Kipemba. Pia, mtafiti amebaini muachano uliopo katika matumizi ya viangama. Kwenye Kipemba viangama vimetumika kwa wingi zaidi kuliko ilivyo kwenye Kiswahili Sanifu.

4:10.10Ufafanuzi wa Mkabala wa Kinadharia

Nadharia iliyoteuliwa inaonekana kuwa ni yenye kufaa kabisa. Hii ni kwa sababu miongoni wa vigezo vya kutumia nadharia hii ni kukubaliana kwa sauti katika maneno. Kulinganisha sauti za msamiati wa msingi ili kuona ni kwa kiasi gani zinafanana au zinatofautiana. Hili lilionekana wazi wazi pale Kiswahili Sanifu kilipolinganishwa na Kipemba katika baadhi ya sauti, pale tulipoangalia tofauti za kifonolojia. Kwenye eneo hili tuliona neno la Kiswahili linatamkwa karibu sawa na vile linavyotamkwa katika Kipemba. Tofauti yao ilijitokeza katika sauti moja tu. Kwa muktadha huu mtafiti anathubutu kusema kwamba nadharia iliyoteuliwa imemuongoza na kufika salama kwenye safari yake kwenye kipengele 4.2.1 mpaka 4.2.3. Kwenye kipengele cha muachano wa viambishi nafsi, vitenzi vya Kiswahili Sanifu vililinganishwa na vile vya Kipemba. Kwa umbo la ndani vitenzi vilionekana kulingana lakini vilionekana kutofautiana vyenye mundo nje. Nadharia ya

Isimulinganishi imetumika hapa kupitia kigezo cha pili. Viambishi njeo vililinganishwa kuangazia mfanano wake na tofauti ikadhihiri. Hivi ndivyo nadharia hii inavyoafiki. Hivyo hivyo ndivyo mlingano wa wa vipengele vyengine ulivyofanya maneno yalilinganganishwa kwa kuangazia vijenzi vyake. Vijenzi vililingana pakubwa na tofauti chache zikajitokeza vaina yao, hivyo kufungua mlango wa kuwepo muachano vaina ya Kiswahili Sanifu na Kipemba. Hivyo mtafiti anashawishika kusema kwamba nadharia teule kwa kiasi kikubwa ilikuwa ni yenye kufaa katika kutimiza majukumu ambayo kwayo iliteuliwa. Kuhusiana na matumizi ya nadharia, mtafiti ameona kwamba nadharia teule ya Isimulinganishi, ilikuwa ni yenye kufaa sana kwa kuwa ndiyo iliyoonesha mabadiliko na tofauti ya ujitokezaji na muachano vaina ya Kiswahili Sanifu na Kipemba. Kwa jumla mtafiti anakiri kwamba nadharia zake teule zimekuwa zenye kufaa sana katika uainishaji wa viangama.

SURA YA TANO

MUHUTASARI WA UTAFITI, HITIMISHO NMAPENDEKEZO

5.1 Muhutasari wa Utafiti

Utafiti huu ulichunguza “Muachano wa Kiisimu kati ya Kiswahili sanifu na lahaja ya Kipemba” ambapo ulikuwa na malengo matatu. Lengo la kwanza ni Kubainisha muachano wa Kifonolojia kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba, lengo la pili lilikuwa ni Kuainisha muachano wa Kimofolojia kati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba na lengo la tatu ni Kufafanua muachano wamfumo angamakati ya Kiswahili Sanifu na Kipemba.

Utafiti huu ulifanyika katika Kisiwa cha Pemba, kwenye Shehia, Mchangamdogo, Kiuyu Shumba Mjini na Maziwang’ombe. Jumla ya wazungumzaji asilia wa Kipemba wapatao hamsini (50) walishiriki katika utafiti huu. Wazungumzaji haowale wenye umri wa zaidi ya miaka sitini (60). Data zilikusanywakwa kutumia mbinu za hojaji/dodoso, usaili na uchunguzi makini. Data zilizopatikana zilichambuliwa kwa njia ya maelezo na majedwali yalitumika kwa nadra sana pale yalipohitajika. Nadharia iliyotumika katika utafiti huu ni nadharia ya fonolojia zalishi iliyoasisiwana Noam Chomsky (1957) na kutumiwa na wanaisimu wengi waliofanya kazi zaisimu na ambao wameelezea viambishi njeo kama Maganga (1995) na Hamad.

5.2 Muhutasari juu ya Matokeo ya Utafiti

Utafiti huu ulikuwa na malengo matatu makubwa na kila lengo liliibua swali moja la utafiti ili kukidhi lengo kiu ya lengo husika. Maswali hayo pamoja na majibu yake yamewasilishwa hapo chini kama yafuatavyo: Kwanza: Kuna muachano gani wa

Kifonolojia kati ya Kiswahili saninifu na Kipemba? Swali hili limejibiwa kwa kuanishi muachano wa kimatamshi katika baadhi ya maneo. Kiswahili Sanifu hutumia sauti moja na Kipemba hutumia sauti nyengine tofauti na Kiswahili Sanifu. Pili: Ni kwa vipi Kiswahili Sanifu kimeachana Kimofolojia na Kipemba? Kiswahili Sanifu kimofolojia kimewachana na Kipemba kwenye matumizi ya njeo zinazowakilisha nyakati mbalimbali, matumizi ya viambishi nafsi, matumizi ya vitenzi vishirikishi, matumizi ya vimilikishi vya nafsi na matumizi ya vimilikishi vinavyoonesha idadi malum nakadhalika. Tatu ni kwa kiasi gani mfumo angama wa Kiswahili Sanifu umeachana na ule wa Kipemba? Kipemba kimejikita zaidi katika matumizi ya mfumo angama kuliko vile kilivyojikita Kiswahili Sanifu. Kipemba kimetumia mfumo angama awali na tamati. Mfumo angama huu unakuwa wa uvumishi, uulizi, uelezi na kadhalika.

5.3 Mapendekezo ya Utafiti

Ni matarajio ya mtafiti wa kazi hii kuwa kazi yake itatoa mchango wa pekee kuhifadhi kipengele cha fonolojia ya lahaja ya Kipemba. kwa sababu hiyo mtafitiwa kazi hii anapendekeza kuwa, wataalamu wa lugha ya Kiswahili waendeleze juhudi ya kuandika tafiti nyingine zinazohusu vipengele vingine vya kiisimuvinavyohusu muachano unaojitokeza katika lahaja mbali mbali za Kiswahili. Tafiti hizi kwaujumla wake zitaimarisha jitihada za kuhifadhi lahaja za Kiswahili. Kwa upandemwingine, zitawasaidia walimu wanaofundisha lugha ya Kiswahili katika ngazimbali mbali za elimu kama shule za sekondari, vyuo na hata vyuo vikuu kupata marejeleo ya kujifunzia na kufundishia. Hapa chini ninatoa mapendekezo kwa ajili yautekelezaji na kwa utafiti zaidi wa lahaja za Kipemba.

5.4 Mapendekezo ya Utekelezaji

Ili kuhakikisha kuwa lahaja za Kipemba zinadumishwa, Wizara ya elimu ihimise matumizi ya lahaja hizi katika jamii na iweke muhtasari wake katika mafunzoyanayohusu lahaja mbali mbali za Kipemba.

5.5 Mapendekezo ya Tafiti Nyingine

Mtafiti anapendekeza tafiti zaidi zifanywe katika vipengele vingine vya fonolojia namuundo wa lahaja ya Kipemba na lahaja nyingine za Kiswahili; kama vilekuchunguza viambishi nafsi na viambishi nyambulishi vilivyoko katika lahaja ya Kipemba. Tafiti hizi kwa ujumla wake zitawasaidia wataalamu wa lugha katika Wizara ya elimu, baraza la mitihani na taasisi za utafiti wa Kiswahili kuangalianamna lahaja hizi zinavyoweza kuwa chimbuko la maendeleo ya Kiswahili kwajumla na njia ya kuimarisha mitaala ya mafunzo ya Kiswahili. Vilevile itawasaidiawalimu wa ngazi mbalimbali kama vyuo hata vyuo vikuu kupata marejeleo yakujifunzia na kufundishia.

5.6 Hitimisho

Mtafiti amegundua kwamba upo muachano baina ya Kipemba na Kiswahili Sanifu hasa kwenye vipengele vya fonolojia, mofolojia na mfumo angama. Hata hivyo, inaonekana wazungumzaji wa lahaja mbili hizi wanao uelewano pale mmoja anapoongea aidha Kipemba au Kiswahili Sanifu.

MAREJELEO

Abdalla, H. S. (2016). “Viambishi Njeo katika Vitenzi vya Lahaja ya Kipemba.”

Tasinifu ya Uzamili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania

Ash, S. na Boberg, C. (2006). *Southern Dialect*.en [wikipedia.org/wiki/Southern American English](http://wikipedia.org/wiki/Southern_American_English).

Ashton, E. O. (1971). *Swahili Grammar*. London: Burke's Peerage Ltd.

Babbie, E (1999). *The Practice of Social Research 6th edition*. London: SAGE Publishing Company.

Bakar, B. K. (2015). “Ulinganishi wa Kiisimu kati ya Lahaja ya Kipemba na Kitumbatu.” Tasnifu ya Uzamili katika Kiswahili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.

Bakar, W. J. (2016). “Tofauti za Kimsamiati kati ya Kipemba na Kikojani katika Mawasiliano ndani ya Mkoa wa Kaskazini Pemba.” Tasnifu ya Uzamili katika Kiswahili ya Chuo KikuuHuria Tanzania.

Besha, R. M. (1989). *A Study of Tense and Aspect in Shambala*. Berlin: Dietrich Verlag.

Bloomfield, G. (1930). *The Re-Bantunazation of Swahili language Africa*. Nairobi: Oxyford University Press.

- Chomi, E. (2013). *Kitangulizi cha Mofolojia ya Kiswahili*. Dar es Salaam: Taasisi ya Taaluma za Kiswahili.
- Cohen, L., Manion, L. & Marrison, K. (2000). *Research Methods in Education*. Toleo la 5. London: Rutledge Falmer.
- Enon, J. (1995). *Educational Research Statistics and Measurement*. Kampala: Makerere University Uganda.
- Enon, J.C (1998). *Research Methods in Special Education and Field Study*. London: Sage Publications (pp 533-550).
- Hassan, H. S. (2016). “Ujidhihirishaji wa Mofu zinazowakilisha Nafsi na Njeo katika Kipemba.”
- Tasnifu ya Uzamili katika Kiswahili ya Chuo kikuu huri Tanzania).
- Juma, H. K. (2011). “Tofauti za Kiisimu baina ya Kiswahili cha Micheweni na Kiswahili cha Wete katika Kisiwa cha Pemba.” Tasnifu ya Shahada ya Uzamili katika Kiswahili ya Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Karanja, P. & Habwe, J. (2004). *Misingi ya Sarufi ya Kiswahili*. Nairobi: Phoenix Publishers.Ltd.
- Khamis, S. A. (1984). “Ubari versus Rural Swahili Study of Pemba Varieties.” Unpublished PhD Thesis, Karl Marx University.

- Kihore, Y. M. (2003). *Sarufi Maumbo ya Kiswahili Sanifu (SAMAKISA)*. Dar es Salaam: TUKI.
- Kipacha, A. (2003). *Lahaja za Kiswahili*. Dar-es-Salaam: KIUTA.
- Kipacha, A. (2007). *Utangulizi wa Lugha na Isimu*. Dar es salam Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.
- Kombo, D. K. and Trump, D. I. (2006). *Proposal and Thessis riting Introfuction*. Nairobi: Paulines Publications Africa.
- Kothari, C. R. (1990). *Reseach Methods: Methods and Techniques*: New Delhi: New Age Intenational Publishing Ltd.
- Kothari, C. R. (2004). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Delhi: Wiley Eastern.
- Kothari, C. R. (2008). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Delhi: New Age Intenational Publishing Ltd.
- Lambert, H. (1958). *Chi-Jomvu and Ki-ngare Subdialects of Mombasa Area*. Kampala: East African Swahili committee, Studies in Swahili Dialects.
- Maganga, C. I. (1991). *A Study of Mophophonology of Standard Kiswahili, Kipemba, Kitumbatu and Kimakunduchi*, Un Published PhD Thesis University of Dar es Salam.

Maho, J. F. (2009). *The 2nd New Updated Guthrie List* Nairobi: Kenya Literature Bureau.

Massamba, D. P. B (1996). *Phonological Theory History and Development*. Dar es Salaam: DUP

Massamba, D. P. B. (2006). “Kiswahili cha Musoma: Mwanzo wa Lahaja nyengine?” *Journal of Kiswahili Research Vol. 69*. TUKI

Massamba, D. P. B. (2002). *Historia ya Kiswahili: 50 BK hadi 1500 BK*. Nairobi: Jomo Kenyata Foundation.

Massamba, D. P. B. (2004). *Kamusi ya Isimu na Falsafa ya Lugha*. Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. Dar es Salaam: TUKI.

Massamba, D. P. B., Kihore, Y. M. & Hokororo, J. I. (2003). *Sarufi Maumbo ya Kiswahili Sanifu (SAMAKISA). Sekondari na Vyu*. Dar es Salaam: TUKI.

Massamba, D. P. B., Y.M. Kihore & J. I. Hokororo (2004) *Fonolojia ya Kiswahili Sanifu (FOKISA): Sekondari na Vyu*. Dar es Salaam: TUKI.

Massamba, D. P. B., Kihore, Y. M. Hokororo, J. I. (1999). *Sarufi Miundo ya Kiswahili Sanifu (SAMIKISA) Sekondari na Vyu*. Dar es Salaam: TUKI.

Massammba, D. P. B. (2012). *Misingi ya Fonolojia*. Dar es Salaam: TATAKI.

- Mazurui, A. M. (1983). *Aspect Marking in Swahili Accounting for the Nanation. In Kiswahili Journal*. Dar es Salaam: TUKI.
- Mgullu, R. (1999). *Mtalaa wa Isimu.Fonetiki, Fonolojia na Mofolojia yaKiswahili*. Nairobi: Nairobi Fotoform Ltd.
- Msanjila, Y. P., Kihore, Y. & Massamba, D. B. P. (2011). *Isimu jamii Misingi na nadhari Dar es Salaam*: Dar es Salaam University Press.
- Mshindo, H. B. (1989). "The Use of KA in Pemba Swahili Variety." Unpublished M.A Dissertation of the University of Dar es Salaam.
- Mtavangu, N. (2008). "Tense and Aspect in Ikihehe." In *Nordic Journal of African Studies* 22(4):213-235 (2013).
- Nurse, D. & Spear, T. (1985). *The Swahili Reconstructing the History and of an African Society*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English* (2000), Nairobi: Oxford University Press.
- Polome, E. C. (1967). *Swahili Language Handbook*, Centre of Applied Linguistics, Washington DC.
- Said, D. M. (2011). "Kuchambua Viangama katika Lahaja ya Kipemba." Tasnifu ya Uzamili Katika Kiswahili ya Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.

- Shariff, I. N. (1974). "Waswahili and their Language—Some Misconceptions." *In Kiswahili Vol. 43/2 pp. 67-75*. Dar es Salaam: IKR.
- Steere, E. (1870). *A Handbook of the Swahili Language as Spon at Zanzibar*. Nairobi: East African Language Committee.
- Steere, E. (1930). *A Handbook of the Swahili Language*. Nairobi: East African Language Committee.
- Stigand, C. H. (1915). *Dialects in Swahili*. London: Cambridge University Press.
- Whiteley, W. H. (1958). *The Dialects and Verse of Pemba*. Kampala: East African Swahili Committee.
- Whiteley, W. H. (1958). *Kimtang'ata (Studies in Swahili Dialects – 1)* Kampala: East African Swahili Committee.
- William, N. (2011). *Your Research Project – A Step-By- Step Guile for the First Time*, London: Sage Publication.

VIAMBATANISHO

KIAMBATANISHO NAMBA1: Dodoso la Utafiti

Jina la mtafitiwa(siyo lazima
kuliandika)

Umri.

Elimu Fiv () Fvi () Diploma () Digirii () (Weka alama
ya vyema panapostahiki)

Maneno yaliyoorodheshwa hapo chini yameandikwa kwa Kiswahili sanifu tafadhali
yaandike kulingana na matamshi ya wapemba.

KISWAHILI SANIFU

KIPEMBA

UYAKINISHI

Ninacheza
Nimelima
Nilisoma
Nitaimba
Tunapika
Tumelima
Tulisoma
Tutapika
Unaimba
Umeimba

Ulimba
Utaimba
Munaimba
Mmeimba
Mliimba
Mutaimba
Alisoma
Amesoma
Anasoma
Atasoma
Wanasoma
<i>Wamesoma</i>

***Yaandike* maneno yafuatayo kama yanavyotumiwa na jamii ya Wapemba.**

UKANUSHI

Sisemi
Sikusema
Sitasema
Hatusomi
Hatukusoma
Hatutasoma
Hubagui
Hukubagua
Hutabagua

Hamjui
Hamkujua
Hamtojua
Harudi
Hakurudi
Hatorudi
Hauzi
Hatouza
Hakuuza	

**KIAMBATANISHO NAMBA 2: Baadhi ya Hadithi Ambazo Zilisimuliwa na
Watafitiwa katika lahaja ya Kipemba**

MTAFITIWA: Haya bibi nkuhadisile hadisi gani uitakayo.

MTAFITI: Babu nihadithie hadithi yeyote unayoiua.

MTAFITIWA: Basi bibi ntaka nkuhadisile hadisi kuhusu maisha yetu yaalivyokuwa uko kale maana nyie watoto wa sasa bibi mpahali mutende jeuri ukati huu nyie mwalya dunia sie tukiliwa n,dunia. Enzi zetu bibi ntu akitaka kya kutia kanwani hanakyo. Njaa yee kali na maradhi yakawa mingi watoto wakipukutika kana mbuyu kwa kukoso vyakula na dawa za kutibiwa. Basi siku moja bibi nelala siku tatu na wanangu sepata ta kya kupika, himwambili nke wangu mame Nsabaha.nke wangu, leo ntaka hatarazaki uko pwani aasaa kwa Mungu hwenda hapata nga vipweza tukasongea watoto uo ugali. Bibi hitoka mie na babe Mfaki tukaelekea pwani. Katika pirika zetu, bibi hiono dude lya fingirita firingita kwenye maji ela hayeemengi. Himwita babe Mfaki, babe Nfaki njoo neema hianguku hii. Babe mfaki kaji mbio na eena jindu lya nyoa kwa ukali basi babe Nfaki kanpigi duda lile likatiki vibutu viwili kila butu likifukuruta wakwe upande.sasa himwambili babe Nfaki njoo tuchukule neema yetu. Bibi taa twalikaribia kumbe n, bunju. (MTAFITI) babu bunju ni nini? E bibi wee, bunju nsamaki ela haliwi yuu sumu tupu. Basi bibi siku iyo, huku hatwepata jambo, huku njaa taa kwenenda hatweweza, huku watoto uko nyumbani wachunza njia.

KIAMBATANISHO NAMBA 3: Mazungumzo kati ya marafiki wawili wakiwa

kisimani

R1: Mwajuma, ndugu yangu taendelea kuteswa ta lini? ... nasikiya muumewo juzi ekupiga tena ta akikwikiya nkono.

R2: kunaambiwa ni ani ushambenga uwo? Maana habari iyo si kweli ta kidogo.

R1: E weye nawe, ta utendweje hufanywipo neno... basi tuyaache...

R2: Mbona kunkuja na kuuya, hwebu oga leyo? Maji yaawavyo...

R1: Hatwebu kaa sana... awa wageni wangu wataka lala tena.

R2: Miye siweji ta mmoja... ela yule nndrefu namfananiza na dee Mwajaa Ali.

R1: Amba mmwanawe... kwani humwiji au kunansahau?

R2: Kumbi kashakuwa m'buma ivyo!... mpeni muume watoto wa mosi izi hawatulili... mutakujafujikiwa.

R1: Ekuwa kashatakwavyo ... ela bankwe tumpi pesaze ... kwanza asome.

R2: Linkuwa nno buma miye nkilichunza lyanitisa.... mwafuga nno mijanajali!

R1: Afanye... na alya mayayi?... Usilione vile vyo janajali zima haliviji pika.

R2: Nfunzeni ... kule kwa dade Siti kuna kitoto kidogo kyavijiwa pika.

R1: Hebu vijiwapo... amba ukitajiya ziko tu wansikiya “taka soma kwanza” huyo anywiririka endazinga mabuku afunuwa.

R2: Kwani akitakwa ni ani muliyemrusha?

R1: Mwana wa mameye n'dogo, Mpaji... yule aitwaye Chaku.

R2: Nyiye nanyi hamwisha... kijane kile kishakuwa kya kuoowa? (Ufafanuzi R1=Rafiki kwanza , R2=Rafiki wa pili)

R2: Jana enambiya weuwa jongwe.

R1: Sempata ... amba uyo nyoka kangili shimoni.

R2: Ohoo, nauka kidigi, zamu yangu ikifika nita.

R1: Usijekwendavyo maguwanivyo, huna nno tena utaitwa.

R2: Nnda pale... nnda zinga ngaa kidude nakiye, maana mamengwa jana usiku
mwaiku kaupakuu wosi.... leyo tunaanka ta kya kukata mate hatwena.

(Ufafanuzi: R1= Rafiki wa kwanza, R2= Rafiki wa pili)